

Иван Саръилиев

Дневник

/Разчитане и превод: Анна Стоименова; редактор: Иглика Луканова/

1905.

1/X. 1905. (ст. ст.) София.

Конкурсът стана на: 15 септември (ст. стил) 1905 год., четвъртък, по български език; 16/ IX по латински; 17/ IX по френски (само писмен). По български темата беше: „Да се оправдае титлата народен поет, дадена Вазову.“; по латински – няколко стиха от Енеидата – Вергилий; по френски диктовка и превод от в. „*Le temps*“ („Време“).

В Министерството на Просвещението останаха кръщелното ми свидетелство; едно медицинско свидетелство и свидетелство за материалното ми състояние.

4/ X гр. София, 1905.

На 6 ч. вечерта потеглих от София. Билет до Виена, II кл. за 72.10 лв. Сръбският час е с един час назад от българския. В Белград стигнахме в 5 часа сутринта.

5/ X. 1905.

В Буда-Пеща бях на 1 часа, а във Виена вечерта около 9 ч.

6/ X.1905.

Спах във Виена. Целия ден прекарах доста добре. Слаби спомени ми останаха от този град. Вечерта тръгнах за Цюрих (9ч.). Билетът, III кл., струва 33.50 лв.

7/ X. 1905.

Пътят през Тирол е чудно хубав. В Инсбрук заваля сняг. Скоро планините се покриха със сняг; силна снежна буря се изви; тренът минаваше край дълбоки пропасти. Към обяд в Цюрих (2 ч. сл. об.). Тук бе ваял сняг, но се бе стопил. Обядвахме на гарата. Направихме чудесна разходка край езерото и из града. Езерото е много хубаво. Вечерта спяхме в хотел.

21/ X. (н. ст.) – 8/ X. 1905. Събота.

Сутринта около 7. 30 часа тръгнахме за Париж. Минахме през Базел, Елзас и

стигнахме в Белфор (Франция). Разликата в часовете е 1 ч. и 5 минути (френският е назад от немския). Минахме през Троа и вечерта в 10 ч. и 5 мин. стигнахме в Париж (*Gare de l'Est*). С трамвая слязохме при Люксембург и отидох в къщата, дето беше квартирата на Миков, с когото пътувах; там заех една стая за 28 лева на месец, на 7 етаж; на 15/ X. (нов стил) се пренесох в пансион (ул. de Rennes, 86).

Никакви мъчнотии не срещнах по незнание на езика. След един ден сам си ходех из града; след една неделя ходих да се фотографирам и можех доста добре да се разговарям. Изобщо владеех доста френски.

Петък, 27/14 октомври, 1905.

Времето сутринта беше студено, по пладне се постопли, към 6 ½ часа заваля. Преди обед направих обиколка на улица *Gay-Lussac*, улица *Claude Bernard*, авеню *des Gobelins*, площад, *d'Italie*, булевард *d'Italie*, улица *Pascal*, улица *Vulpian*, улица *Cl. Bernard*. Срещнах работници, които излизаха от фабриките, също и мръсно облечени лица. На обед ядох у ресторанта на Шартрен, бул. *St. Germain*, където се обикновено храня. След обяд ходих до Айфеловата кула; минах по улиците бул. *St. Michel*, бул. *Montparnasse*, бул. *des Invalides*, *Avenue de Tourville*, *Av. De la Bourdonnais*.

Четвъртък. 2/20 ноември/октомври.

Получих писма от дома и от Стоян Митов. Ходих в агентството да си взема стипендията и да се представя, но г. Золотович не бе в агентството, не бе оставил и парите, безполезно ходих. След обяд прекарах в асоциацията. Пратих писмо до М. Д. Вечерта пратих писмо до регистратурата при министерството на Народното Просвещение, където си съобщих адреса: *rue des Ursulines, 12*.

8 ½ ч. вечер; стоя в асоциацията. Навън роси дъжд. Един просеше тъй тъжно, тъй трогателно, че сълзи ми бликнаха от очите. Гледах го цял четвърт час. Никой му не подаде милостиня. А той пее тъй тъжно; тълпата го отбягва; той понякога изревава като звяр и пак запее същото, но тъй тъжно, тъжно...

Пренис

За регистратурата на М. на Н. Просвещение

София, България.

Гр. Париж, 2/ XI 1905.

Адресът ми е: I. Sarailieff, rue "des Ursulines", 12, Paris, France

Иван Саръилиев, стипендиант по романска филология в гр. Париж

Събота. 4/ 22 ноември/ октомври, 1905.

Днес след обяд на 2 часа получих стипендията си за месец ноември. От агентството отидох в Сорбоната: най-напред влязох в зала № 6, дето взех нужните листове; минах в зала № 5, дето ги написах и дадох да ги прегледа чиновника (дадох и зрелостното си свидетелство, превода на френски); занесох ги после в зала № 4, дето ми дадох удостоверение, че трябва да платя 30 лв. такса: 20 за записване и 10 за право на ползване на библиотеката; с това удостоверение отидох в № 25, *quai des grands-Augustins*, гдето платих таксите; дадох ми разписка; с нея отидох отново в Сорбоната, зала № 4 и тук получих студентската си карта. И тъй вече съм студент. В университета срещнах една жена-студентка, навярно руския, която мисля, ще играе голяма роля в моя живот. Ще видя отпосле.

Препис

Подписаният удостоверявам, че получих от бълг. агентство в Париж стипендията си от 150 лв. (и в букви) за месец ноември, 1905г.

Ив. Саръилиев

В университета останаха преводи на зрелостното ми свидетелство; в зала № 4.

Пратих дома обширно затворено писмо, което писах вечерта.

Неделя, 5/23 ноември/октомври, 14

Днес след обяд бях свидетел на едно величествено зрелище. След 6-годишно изгнание се връщаше във Франция известният националист Дерулед. Научих, че той бил заточен, понеже е искал война с Германия, за повръщане на Елзас; но понеже управлението не е желало такова нещо, той искал да свали правителството на републиката, за да дойде на власт едно по-войнствено правителство или монархия. Аз го чаках на площад *De la Concorde*. Статуята в Страсбург е окичена с венци, остали от предишно някое тържество. Тук бе най-многобройна тълпата. Повече от 1 час чаках. Най-после той пристигна, заедно с него и цяла маса народ. Половината от площада се напълни. Коларят (прост файтонджия) мина край статуята. Дерулед стоеше прав във файтона, със свалена шапка. Пред статуята той каза няколко думи, аз чух, че каза: «Vive la patrie» и всички вдигаха шапките си. Това бе величествено зрелище. После запяха Марсилезата. Трепет ме обхвана. Пред такова зрелище патриотизмът се качва до крайност. Аз завиждах в този момент на французите.

Днес също пратих за министерството задължителното и именника.

Препис

Задължително

Подписаният стипендиант на “Фонд Кермекчиев – народно образование” и учащ се по романска филология в гр. Париж, се задължавам, след като свърша науките си, да служа по разпореждането на правителството на държавна служба, каквато то намери за добре и в който град и да е, толкова години, колкото съм бил стипендиант. В противен случай се задължавам да повърна иждивената за мене сума.

гр. Париж, 5 ноември, 1905 г.

Ив. Саръилиев

Препис

Именник

Име и презиме

Иван Саръилиев

Месторождение и възраст

гр. София, 1 юли, 1887 г.

В кое заведение следва сега

В faculté des lettres a la Sorbonne, Paris

От колко курса се състои заведението

Неопределено

В кой курс следва сега

В първи курс

В кое училище е следвал или
свършил преди да постъпи в
сегашното училище

В Софийската държавна мъжка
класическа гимназия

Какви помощи или стипендии е
получавал преди да получи
настоящата стипендия

Ив. Саръилиев

гр. Париж, 5/XI 1905 г.

Понеделник, 6/XI – 24/X 1905.

Днес на 2 ½ ч. се отвори тържествено Сорбоната. Тържеството стана в Аудитория „Декарт”. Залата бе пълна със студенти и студентки. Много професори присъстваха.

Председателстваше г-н Кроазе – деканът; г-н Мишо, млад и нов професор чете лекция по случай отварянето със съдържание: “Имаме ли право да изучаваме литературата на XIX в.”, на което отговори - *да*. Аз не знаех, че е нов, но забелязах, че гласът му потреперваше - знак за смущение. После Г-н Кроазе чете отчет и закри сеанса.

Пратих препоръчано писмо до министерството с квитанция от университета, че съм платил 30 лв. такса.

Препис за Министерството на Просвещението

Г-не, моля да ми се изплатят по възможност по-скоро 30 лв., които платих при записването си. Прилагам издадената ми срещу тях квитанция.

гр. Париж, 5.XI.1905

С уважение: Иван Саръилиев

Стипендиант по романска филология в Париж.

Сутринта получих от Васко писмо и вечерта му написах дълго затворено писмо, което ще му изпратя утре.

Вторник, 7.XI – 25/X.1905г.

Днес почнах да слушам лекциите. Доста ги разбирам, особено кога говорят полека, както М.Л. След обяда прекарах в библиотеката на университета. По удобствата си тя е за предпочитане много от асоциацията и аз занапред ще стоя тука.

Сряда, 8/XI - 26/X 1905.

Днес слушах само лекцията на Г-н Рок, професор по романска филология. Разбрах му всичко. Останалото време прекарах в университетската библиотека. Вчера пратих писмо до Васко и една картичка: разпятието Стабат Матер, картичка от черквата на Сорбоната, дома; пиша тази вечер писмо за Ст. Митов, което ще му изпратя вероятно утре.

Четвъртък, 9/XI-27/X 1905.

Пратих писмо на Стоян и отворена картичка дома.

Неделя, 12/XI-30/X 1905 г.

Снощи избухна силен пожар на улица *Saint Jacques*. Цялото небе бе покрито с червенина. Пожара го забелязаха от асоциацията и като научих, аз отидох. Един голям склад за книги гореше. Чудесна гледка, но и страшна. Понеже пожарът бе в предградието достраша ме и побързах да се върна. Още преди да ида на пожара ме

болеше силно зъб: като се върнах дома турих му цяр и той преболя.

Днес ходих в романската черква: чудесен е храмът. След обяд направихме разходка (аз, Митов, Саръиванов и поруч. Тодоров) до Севър. Времето бе дъждовно, но не валя и разходката излезе прекрасна. Тръгнахме от гарата Монпарнас и за половин час пристигнахме в Севър (1 лев). Местностите са много хубави, особено пейзажът около езерото. Този ден прекарах много добре.

Понеделник, 13/XI-31/X 1905 г.

Получих писмо от Хр. Енев. Имах 4 лекции, но единият професор не дойде. Зачетох *La Nouvelle Héloïse* от Русо и изчетех 70 страници.

Вторник, 14/XI - 1/XI 1905 г.

Получих писмо (илюстрирана картичка) от дома.

Сряда, 15/XI - 2/X 1905 г.

Днес пристигнаха белгийските студенти, около 200 души. В тяхна чест вечерта в помещението на асоциацията имаше среща и пиене. Пихме шампанско, бира, пунш и бисквити. Много весело прекарахме. Това трая от 9 до 10.30 ч., след което си отидох, а студентите отидоха по големите булеварди.

Четвъртък, 16/XI - 3/XI 1905 г.

Получих 3 броя от „Вечерна поща”.

Петък, 17/XI - 1/XI 1905 г.

За пръв път посетих бала, който се даде в *Bullier* в чест на белгийските студенти. Това не бе бал, това бе срам за Париж, срам за студентите. Помещението е добро, широко и полу в земята. Музиката свири много хубаво, но маскарлъците, които станаха, потъмниха всичко. Разврат в пълния смисъл на думата. Пратих в министерството „Студентската книжка”, не помня дали беше в този ден (20/XI).

Събота, 18/XI - 5/XI 1905 г.

Сутринта получих писмо от Митов, а вечерта от дома, за което ме таксуваха с 30 ст. Вечерта ходихме на операта. Играеха "Ромео и Жулиета" (Джулиета – тук и навсякъде, бел. ред.). Какви ли не чувства възбуди у мене! В първия акт, който не разбрах, нито пък си спомням (*приповам* в текста) добре (доколко силни бяха

чувствата ми, че не го разбрах) се явиха много лица, наредени в изящна група, пееха чудесно; най-накрая видях героите: Ромео и Жулиета. Вторият акт представляваше къщата на Жулиета, Ромео под балкона, свиждането им, раздялата, пак свиждане, пак раздяла; по сценичността си бе почти най-хубав.

Третият акт - венчавката им в манастира. Тази сцена се свърши с дуел между Ромео и братовчедата на Жулиета. Четвърти акт. I сцена: балет (чудесен), сватба на Жулиета, където тя пада мъртва (за 24 часа). Втора сцена: гробницата, Ромео след като я вижда мъртва пие отрова; тя се събужда, Ромео е жив, но смъртта е неизбежна. Тя се пробужда с големия нож и двамата умират заедно. Тази сцена по трогателност и по изпълнение бе най-хубавата и най-увлекателната, какъв контраст между тази и миналата вечер.

Неделя, 19/XI - 6/XI, 1905 г.

Сутринта получих писмо от Бучков (карта). Снощи, като отивахме в операта, заваля сняг и по улиците се образува страшна лапавица. Днес сутринта имаше сняг, но към 10 ч. се стопи и улиците се изчистиха. От 11 до 2 ч. сл. обяд разглеждах Люксембургския музей, (разбира се, обядвах), разгледах го целия, но при все това има много още да се гледа.

Понеделник, 20/XI – 7/XI, 1905 г.

Пратих илюстрирана карта до госпожиците Райна и Катерина Герови.

Париж, 20/XI, 1905

„Мили мои, госпожици, позволете ми, да ви поднеса моите благодарности за това, че ме придружихте до гарата и да ви изпратя моите поздравии от Париж. Моля ви поздравете и госпожа майка ви и господин баща ви.“

Ив. Сарълиев

Пратих карта с операта до Годора.

Сряда, 22/XI - 4/XI 1905 г.

Днес след обяд пристигна в Париж португалският крал Дон Карлос. Аз бях на площад *de la Concorde*, 3 1/2 ч.. Войските образуваха гъст шпалир. Около колесницата

вървяха множество кирасири (Кавалеристи от републиканската гвардия в ризници. бел. ред.). Най-отпред в колесницата сам беше префектът на полицията Г-н Лъопен, после кирасирите, между които краля и Лубе. Музиката свири португалския химн, а когато минаваха - Марсилезата. Посрещането бе великолепно. Кралят бе слязъл на гарата пред Булонския лес и от там мина по *Champs Elysées*. Кралят е една дебела гадина. Пратих писмо на Стоян.

Събота, 25/XI - 12/XI 1905 г.

Сутринта получих писмо от Митов, а вечерта вестници от дома.

Сряда, 29/XI – 16/XI 1905.

Тази вечер ходих в театъра Сара Бернар да гледам „*Pour la couronne*” от Франсоа Копе. Играта на актьорите не ми се хареса много. Изобщо пиесата не ми направи силно впечатление: дали за това е причина самата пиеса или играта на актьорите – не знам. Но пак преживях няколко трагически момента. Театърът по големина ми се видя, че надминава Одеона, а по устройство е същият; всичко е бяло, докато в Одеона – червено.

Събота, 2/XI – 19/XI 1905

Тази вечер писах за дните понеделник, вторник, сряда и петък.

Неделя, 3/XII – 20/XI 1905.

Ходих в черквата на Сорбоната; много ми се харесва плащеницата; получих картички: ликове на френски писатели. После ходих и в романската черква след обяд до 4 ч., а до 6ч. - по големия булевард, до 10ч. - в асоциацията.

Понеделник, 4/XII 1905.

Ходих в Одеона; давах „*Bérénice*” от Расин и „*Les Fourberies de Scapin*” от Молиер. Останах възхитен от „*Bérénice*”, много се веселих на „*Fourberies de Scapin*”.

Четвъртък. 7/XII 1905.

Днес изпратих синята разписка в Министерството на Просвещението.

Разписка.

Подписаният стипендиант на “Фонд Кермекчиев - Народно образование” по романска филология в гр. Париж, удостоверявам, че получих от Министерството на Народното Просвещение стипендията от (450) четиристотин и петдесет лева златни за месеците януари, февруари и март 1906.

гр. Париж; 7/XII 1905

Ив. Саръ依иел

Неделя, 10/XII 1905.

След обяд ходих на разходка в парка *Buttes Chaumontes* (Истинското име на парка е *Buttes Chaumont*, но авторът го е написал с „es”, бел. ред.), който се намира на източния край (не зная точно) на града. Паркът е много хубав и доста голям. От една височина се вижда целият Париж; видях и *Sacré Cœur* на *Montmartre*. Върнахме се с *métropolitaine* (за пръв път се возих с него).

Сутринта пратих дома една картичка и за Георги във военноморското училище – друга (портрета на Молиера).

Понеделник, 11/XII 1905.

Свърших „*La Nouvelle Héloïse*” от Русо (зачел я бях на 13/XI 1905.).

Неделя, 17/XII 1905.

Вечерта ходих из *Champs Elysées*; имаше извънредно много хора. *Grand palais* беше чудесно илюминиран по случай изложбата на автомобили. Сутринта пратих писма: дома, на Стоян и една картичка на Н. Дачин поради именния му ден. Вчера вечерта ходих в Одеона; даваха „*La Jeunesse*” от Пикар, комедия в три действия, доста хубава, а също и едноактната комедия „*Le mari qui faillit tout gâter*”.

Неделя, 24/XII 1905.

Вечерта ходих в *Saint Sulpice* на *Réveillon*. Черквата беше пълна. Пееха хубаво. Другарите ми бяха 4 пансионери. Преди да идем на черквата, отидохме в *Taverne du Panthéon*, дето пихме по един абсент, или нещо подобно на мастика (50 гр.); след черква беше 22 ч., отидохме в друго кафене, дето пихме едно кафе (25 гр.). С нас беше и американецът Morin, когото другите искаха да опият, но не сполучиха.

Понеделник – Коледа, 25/XII 1905.

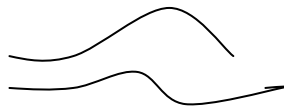
Понеже снощи си легнах на 3 ч., днес станах на 10 и останах в стаята си до 12 ч., понеже не можех да отворя вратата, тъй като ключът, не знам как, се развали.

Вторник, 21/XII 1905.

Имах два курса в Сорбоната. От 2-6 четох „*Jocelyn*” от Ламартин, а от 9 ч. се прибрах в стаята си.

Сряда, 27/XII 1905.

Пратих писмо дома. След обяд на 1 ½ часа отидох в Института на Пастъора, заедно с двайсетината другари, между които имаше няколко белгийци. Институтът е огромно нещо: състои се от много постройки: собствено бактериологическия институт, химична лаборатория и болница, които костват 3 000 000 лв., от които 2-та - подарък от *Mme Hirche*. Бяхме разведани отначало от един доктор (тъй мисля), а после от управителя, ако се не лъжа. Най-напред бяхме в залата, дето се занимават студентите. Там гледахме с микроскоп бактериите на сифилиса, наскоро открити; имат форма на спирала:

1:3000 . После разгледахме други зали от института; видяхме мястото дето се държат животните, когато служат за опити: зайци, птици, кучета, овци. Показа ни как се постъпва с церенето на беса, изобщо доста полезни неща научих. После посетихме гроба на Пастъора, който се намира под главната стълба, в една малка, чудесно хубава и разкошна шапела; архитектът е същият, който е строил *Grand palais*; таванът е покрит със златни плочки (тъй ми казаха). Днес е годишнината от смъртта му; той е умрял 27/XII 1985 г. После посетихме химическата лаборатория; тя е нещо чудесно и по големина и по богатство; тук намерихме професора Мечников, който е поддиректор на института; човек с прости обноски, със спокойна външност; изглед на човек, предаден на кариерата си; той се занимава сега с откриване на серум против сифилиса и прави опити върху маймуни, които заразява и после изучава; той се надява, че церът е открит: резултатът от маймуните е добър. Показа ни няколко примера. Церът се състои в търкане през 4-5 минути органа с помадата след извършване на акта. Минахме после в болницата. Устройството ѝ е чудесно. Имаше в клиниките болни деца от дифтерит, скарлатина и др. прилепчиви болести. Цената е 5 лв. на ден. Всяка стая е изолирана;

мебели – само необходимите; образцово нещо; основана в 1900 г.; оттогава преминали през нея около 4500 болни, от които 4-5 са били заразени от някоя болест от друг болен в самата болница; според водача това е неизбежно при днешните условия. Стаята е измазана с непромокаеми вещества, подът с плочки – непромокаеми – пълно изолиране. Посетихме пералнята, кухнята, навсякъде – образцово. Когато си отидохме беше 5 ч. без $\frac{1}{4}$. Видяхме и г-н *Roux*, управител на института, знаменит в медицината; просто човек, да се гордееш, като го гледаш. Изобщо всички бележити лица се отличават със своята простота, без надутост: *Faguet, Roux, Metchnikov*.

28/ XII 1905. Четвъртък.

Днес изпратих две картички в България: Едната на брат Етиен и мой учител по френски, и другата на брат Жозеф, директор на мъжкото католическото училище в София. Днес продължих с четенето на „*Jocelyn*” от Ламартин, поезията на Алфред дьо Вини и започнах канцоните на Петрарка, адресирани към живата и мъртва Лаура.

29/XII 1905. Петък.

Изпратих книгата „*La Correspondance*” от Баронеса дьо Стал на господин Бучков; значи той ми дължи 3 лв. за книгата и 45 ст. – 3.45 лв. Вечерта му написах и затворено писмо.

1/I 1906. Понеделник.

Пратих писмо на Стоян. Подир обяд бях във *Vachette*, българското кафене, а вечерта ходих в *Concert Rouge*: хубаво свирят (1.25 л.).

Сряда, 3/I 1906.

Пратих в министерството отворена картичка със следното съдържание:

„Господине Министре, днес ми съобщиха в българското агентство в Париж, че моята стипендия не е получена; понеже аз изпратих още на 7/XII 1905 нужната разписка, моля Ви да разпоредите да бъде изпратена в най-къс срок.”

С почитание:

Париж, 3/1 1905.

Ив. Саръилиев
стип. по ром. фил.

Четвъртък, 4/1 1906.

Сутринта получих картичка от дома и вестници.

7/1 1906. Неделя.

Сутринта отидох до романската църква; следобед в 3 ч. отидох до ботаническата градина и до Арените на Лютеция. Тази вечер приключих с четенето на „*Triumphes*” от Петрарка. Днес беше нашата Коледа. Написах едно писмо за моето семейство, което ще изпратя утре.

8/1 1906. понеделник.

Изпратих писмото.

11/1 1906.

Изпратих визитни картички на Г.Г., Ст. Костов, Сава Попов, Д. Михайлов.

Получих от М. Бучков 6 франка джобни пари; но всъщност взех 5.80, тъй като удържаха 0.20 франка за такса.

Получих писмо от Васил Петков.

Вечерта бях в театъра *Le gymnase*; играеше се „Бурята”. Останах много доволен. Пиесата е много добра и трагична.

1/1 – 14/1 1906.

Ходих в диплом. аг. Золотович бе доста любезен към мен. Пихме по една чаша шампанско. Даде ми стипендията. После отидохме в *Bois de Boulogne* (Булонския лес). Безброен свят. Ходихме до голямото езеро. Днес пратих писмо на Васко.

17/1 1906.

Пратих писмо дома; получих от Георги и Митов. Купих „История на модерната философия” том I, от Хьофдинг, струва 9 лв.; „Кореспонденция” на Баронеса дьо Стал за 3лв. (за Бучков). Платих 1.90 на перачката на ул. *des Ursulines*, които ѝ дължах. Зачетох „*Lettres Persannes*” („Персийски писма”) от Монтеско (70 стр.).

Днес стана изборът за председател на републиката. Членовете на Сената и на Камарата се събраха във Версай в 11/4 след обед. Г-н Фалиер, президент на сената,

беше избран за президент на републиката.

19/ I 1906. Петък.

Получих визитна картичка от г-н Диатчин, една пощенска картичка от Христо Енев и една друга от г-н Морис Камион, един от пансионерите, който понастоящем е в Ница. Изпратих книгата „Кореспонденция” на Баронеса дьо Стал на г-н Бучков, препоръчана поща 0.70 франка и книгата 3 франка, това прави общо 3.70 франка.

20/I 1906. Събота.

Тази вечер бях на опера, играеше се „Фауст”, би било преувеличено да кажа, че беше хубаво.

22/I 1906. Понеделник.

Тази вечер отидох в Одеон, където се играеше „Амфитрион” на Молиер; два акта с любовна мъка и един разговор за Молиер; „Амфитрион” не ми хареса много.

28/ I 1906. Неделя.

Изпратих едно много дълго писмо до вкъщи. Днес следобед посетих църквата *Notre Dame de Paris* и Моргата, както и ”*Bazar de Ville*”.

29/I 1906. Понеделник.

Ходих в Одеона: „*Psyché*” на Молиер и Корней и „*Les Plaidoiries*” на Расин.

3/II 1906.

Тези дни се проведе инвентаризацията на църквите на Париж; по тази причина се състояха множество сблъсъци; имаше ранени и арестувани.

9/II 1906.

Ходих в *Cirque Métropole*. Нов. Играта е добра; има много добри упражнения.

10/II 1906.

Ходих в театъра *Cluny*; смешно и забавно е, но е доста глупаво. Играеше се „*Hermann a de la vertu*” двуактна комедия и „*Francs-maçons*”, една пиеса от три действия.

11/II 1906. Неделя.

Посетих Инвалидите: гроба на Наполеон I, артилерийския музей; Малкия дворец.

Написах писмо на моите родители и пощенска картичка на сестра ми Теодора, която ще изпратя утре.

15/II 1906.

Днес в два часа след обяд се състоя матине в чест на Шилер. Празнуваха се 100 години от неговата смърт. *Odéon* бе добре посетен. Музикалните произведения и песните бяха великолепно изпълнени: г-н Гиам от Опера комик бе изключителен; г-ца Коши бе четири пъти викана на сцената.

След музикалните изпълнения на първата част се игра третото действие на „Мари Стюарт“; ролята на Мари Стюарт бе играна от *M-me Second Weber*; тя беше неповторима; не зная дали някой може да играе като нея; това е върхът на съвършенството. Елизабет беше играна от *Mlle A. Dudley*, и двете от Комеди Франсез. От всичките три, *M-me Weber* играеше най-добре. В края на матинето се играха трети и четвърти акт на „Дон Карлос“. Играта не беше нещо необикновено както предишното събитие.

18/II 1906. Неделя.

Днес Г-н Фалиер отиде в църквата, за да заеме поста президент; имаше церемонии по този повод. Цяла процесия от драгуни в ризници придружаваше Г-н Фалиер.

19/II 1906. Вторник.

Вечерта отидох в театъра на *Mathurins* (улица *Mathurins*); даваха пиесата на г-н Метерлинк „*La mort des Tintagiles*“ („Смъртта на Тентажил“), и „*Amour, Chimère, Deuil*“ („Любов, Химера, Траур“) *C. Mendès*. Първата бе за мен от един нов жанр; тя предизвиква емоции, които не продължават за дълго; има сцени, които изглеждат малко алогични, но по този въпрос нямам никакво мнение, тъй като от първи път не може да се разбере какво авторът иска да каже, особено когато се гледа пиеса на автор символист. Но аз добре усещах лиризма на пиесата; има нещо неопределимо; неизразимо, което се гравира в душата. Много съм доволен, че видях тази пиеса от този литературен жанр. Пиесата е придружена със също доста нетрадиционна музика.

Втората пиеса в едно действие е вид пантомима: не се произнася нито една дума.

Актрисите, които играеха, бяха много красиви. Всичките актриси играеха превъзходно.

26/II 1906.

Изпратих пощенска картичка вкъщи. Карнавалът започна в неделя и продължи до блажни вторник. Блажни вторник се разхождах по големите булеварди, имаше огромна тълпа, неизброима; хвърляхме конфети.

Сряда, 28/II 1906.

Болен съм. Не излизах през целия ден. Получих възпаление на венците.

Четвъртък, 1/III 1906.

Изпратих визитна картичка на сестра си Теодора.

Имах треска и затова направих прочистване. Цял ден си стоях вкъщи.

Петък, 2/III 1906.

Още един ден прекаран в моята стая; чувствам се малко по-добре, възпалението бавно намалява.

Неделя, 4/III 1906.

Най-сетне излязох. Бузата ми не е подута; но все пак ме болят венците; тази вечер малко ме боли глава. Сутринта изпратих писмо на г-н М. Митов и едно друго на моя брат Илия. Посетих фотографската изложба в *Grand Palais*. След това се разходих по *Champs-Élysées*, в Булонския лес (до езерото).

Вторник, 6/III 1906.

Взех стипендията си. Купих „*Le discours de la Méthode*” на Декарт и го започнах.

Събота, 10/III 1906.

Вечерта бях в *Odeon*; играеха *l'Arlésienne* на Доде. Пиесата и музиката са добри.

Неделя, 11/III 1906.

Катастрофа на *Courrières*; в мината са затрупани 1280 души.

Понеделник 12/III 1906.

Написах писмо на моите родители, което ще изпратя утре.

Четвъртък, 15/III 1906.

Тази вечер бях за първи път в Комеди Франсез. Играеше се „*Les femmes*”

savantes” („Учени жени”) от Молиер и „*Les caprices de Marianne*” („Капризите на Мариана”) на Алф. Мюсе.

Неделя, 18/III 1906.

Чудесно време. Отидох по Сена на конните надбягвания в Отьой.

Четвъртък 22/III 1906.

Ден на преполовяване на поста. Кавалкадата беше голяма и много красива; имаше четири царици: от Париж, от Швейцария, от Италия, от Испания, избрани сред най-красивите момичета от салоните на Париж, Рим, Мадрид.

Вторник, 31/III 1906.

Прекарах следобед в *Saint-Cloud* (Сен Клу). Паркът е чудесен.

8/IV 1906.

Този следобед бях на гробището *Père-La Chaise* („Пер ла Шез”); *Place de la Bastille* (площада на Бастилията).

9/IV 1906.

След обяд направих разходка; отидох в парка *Monceau*; оттам минах през руската църквата, площад *l'Etoile, avenue V. Hugo*, неговия паметник.

11/IV 1906.

След обяд посетих *la manufacture de Gobelins*.

12/IV 1906.

Посетих Ботаническата градина. Зоологическият музей е прекрасен. Изпратих писмо на Васил Петков.

14/IV 1906.

Посетих *Notre Dame de Paris*, където излагаха трънения венец на Христос, след това отидох в гората *Vincennes*, прекрасна гора. Изпратих писмо до вкъщи, визитна картичка на моя баща Христо и една друга на Хр. Енев.

14/IV 1906.

Бях на *Vernissage du Salon des Beaux-Arts*, в *Grand Palais*, Дворецът е прекрасен; имаше изискано общество с великолепни тоалети.

17/IV1906.

Тази вечер отидох в *Comédie Française* да гледам „Сид“ от Корней. Играеше се още една къса пиеса – едноактна комедия „*Le bonhomme Jadis*“.

18/IV 1906.

Тази вечер отидох в операта да видя *Armide* на Кино и музиката на Глук.

20/IV 1906.

Вчера вечерта беше прегазен известния учен г-н Кюри, откривателят на радия.
След обяд посетих църквата *Sacré-Cœur*, магазина *Dufayet*.

21/IV 1906.

Получих новина за трагичната смърт (самоубийство) на моя най-добър приятел Петър Шулев, един от конкурентите ми за стипендията по романска филология.

22/IV 1906.

Изпратих в Министерството следното писмо: „Г. М. Тук приложена ви изпращам листата на курсовете, които следвах в Сорбоната през първия семестър на учебната 1905-06 година. Париж. 22/IV 1906.“

Копие

Парижки университет

Деканът на Филологическия факултет на *l'Université de Paris*, удостоверява, че г-н Саръилиев Иван, роден в София (България) 1 юни 1887 е записан в същия факултет под номер №376 и е посещавал един курс във Факултета.

През първия семестър на учебната година 1905-1906.

Сорбоната, 27 Март 1906.

Списък на взетите курсове:

M.M. Adler: Немски език и литература.

За Декана

Brunot: История на френския език.

Секретар

Camard: Френска литература.

Доктор на хуманитарните науки

Courbaut: Латински език и литература.

Lantoirs

Faguet: Френска поезия.

Pluch: Гръцки език и литература.

Thomas: Романски език и литература.

Roques: Френска историческа граматика.

През този семестър следвах следните курсове: *M. Gautier*: „Молиер и неговото

творчество; *Reynier*: „*Ratron* и пиесата му *Vancedas*”; “Влияние на чуждестранните литератури върху френската литература през XVII век.” - *M. Adler*; “Немска литература 1848-70” – *Brunot*; „Анализ на текст на *Joinville*: История на *Saint-Louis*”; *Chamard*; “Плеядата и Ронсар” – *Courbaut*; „*Rudens de Plante*” – *Faguet*; „*Bérénice*” от Расин и накрая “*Le conte de Lisle*”; Антични поеми; *Bhagarat.- Puech*: “Слово върху мистериите на *Andocide*” - *Thomas*: “Книгата на г-жа Рел” - *Roques*: “Въведение в сравнителното изследване на романските езици”.

1/V 1906.

Очакват се сериозни събития. Имаше патрули и войници; някои от тях бяха тайни; имаше сбивания на площад *De la République* – между работниците, полицаите и войниците.

13/V 1906.

Писах писмо на родителите ми – следобед. Бях в градината *Tuileries*, имаше празник; имаше балон; за първи път виждах балон; 5 души бяха вътре; имаше музика.

24/V 1906.

Вчера почина известният драматург Хенрик Ибсен.

25/V 1906.

Тази вечер бях в театъра *Antoine*, за да гледам „Дивата патица” на Ибсен.

4/VI 1906.

Изпратих до министъра на образованието следното:

„Господине министре, понеже ще прекарам ваканционните месеци в София, моля да разпоредите за стипендията ми за месеците юли, август, септември да не се изплаща в българското дипломатическо агентство в Париж. Париж, 4/ VI 1906. Ив. Саръилиев, стипендиант по романска филология.”

Изпратих писмо на г-н Васил Петков.

6/VI 1906.

През втория семестър посетих следните курсове:

Дюркем: „За интелектуалното възпитание”; „Анализ на някои фрази на Емил”; *Delbos*: „История на философията: Малбранш, Спиноза”; *Lanson*: „Анализ на Английските писма на Волтер и на „*Nouvelle Héloïse*” на Русо”; *Faguet*: „Анализ на *Lecomte de Lisle, Montaigne*”; *Gazier*: „Анализ на басните на Ла Фонтен”; *Reynier*: “*Клетниците*” и

влиятието на чуждестранните литератури върху френската от XVII век; - Brunot: Calvin; - Puech: Anclivride, Orationes; - Courbaud: la Pharsale, Lucaim.

14/VI 1906.

Изпратих до Министъра на народното просвещение необходимото удостоверение за втория семестър, придружено от следното писмо: „Господине, министри, тук приложено ви изпращам едно удостоверение, издадено от Сорбоната, от което се вижда кои курсове съм следвал през втория семестър на предната 1905-06 год. Стипендиант Ив. Саръилиев. Париж, 14/VI 1906.

Курсовете, които са отбелязани в удостоверението са:

г-н *Durkheim*, г-н *Lamou*, г-н *Gazier*, г-н *Faguet*, г-н *Brunot*.

(На 11 часа сутринта пристигнах в София. 21 IV 1906.)

16/VI 1906.

Сутринта около 7 ч. бях на Лионската гара. Оживлението не беше много голямо. На перона тренът беше готов. Заех мястото в купето и точно на означеният час 8 ч. тренът потегли. След няколко минути той излезе от гарата, а след половин час беше въвн от Париж. Времето бе доста мрачно и хладно. И тренът захвана да търчи из хубаво обработените полета на Франция. Зеленина навсякъде. Чисти и хубави села. Окото с доволство изглежда различните кътчета и горички. Ето, че навлязохме в голям лес. Големи пътеки се губят в него. По една от тях върви пътник с куче. По средата на гората селце, чисто, хубаво. Тренът прехвърча край кантона, минава край чуден парк, навярно на някой богаташ, и се промъква из леса. Скоро излизаме в открито плодородно поле. Окото не се мори, както в Унгарската Плодородна пустиня. Натам се вижда синя ивица река. Ето ни при нея, хубаво място. А тренът не спира.

На обяд стигнах в Дижон. Голяма гара, но малка за многобройните пътници. Обядвах доста добре в бюфета. Потеглих за Понтарлие. Пътят е подобен, но към Понтарлие Югът показва своите прелести. Дрезгаво почна да става, кога напуснах Понтарлие. Природа все по-хубава – влизаме в Швейцария. Дрезгавината се увеличава. Скоро и нощта дохожда. Към 9 часа вечерта – ето и Лозана. На гарата намерих другаря си Митов, който бе пристигнал 3 дена по-рано. Слязох в *Hôtel de France*. Направихме малка разходка. На сутринта разгледах града, който не е нищо особено. Ходих в града пред паметника на Вилхелм Тел, от който изгледът над Женевското езеро е чудно хубав. Обядвахме и на два часа тръгнахме за екскурзия из Швейцария. Итинерерът ми

бе следният: Лозана, Берн, Тун, Тунското езеро, Интерлакен, Лаутербрунен, Юнгфрау и обратно през Тун, Цвайзимен в Лозана.

След половиндневно приятно пътуване в чистите и удобни швейцарски вагони, посред една природа, която заслужава реномето си, стигаме около 5 ч. вечерта в Берн. Пет часа ни бидоха достатъчни да видим този хубав град. Федералният палат, театърът, *fosse des ours, l'horloge*, хубавите и тихи улици, които ме накараха да извикам: „Ето град, който ми се нрави!”, старите улици с черквици от средните векове, със своите фонтани, реката Аар, със своята чиста и синьозелена вода, със своите хубави и зелени мостове! А вечерята, състояща от хубаво приготвен шницел с картофи, от сирене *Rahmkäslī*, поднесена от извънредно *charmante* (очарователна) швейцарка, свенлива, *on dirait une vierge* (човек би казал девица); *tout cela assaisonné d'un appétit monstrueux* (всичко това гарнирано с един чудовищен апетит), чудна бира, свързаха този град с най-приятните спомени от моето пътуване. Колко бих бил щастлив да мога да се върна тук.

На сутринта (8 ч.) отпътувахме за Интерлакен. Сутринта хладна, планинският ветрец ме поставяше в чудно добро състояние. Какви картини, какви чудеса природни се изпречват пред нас. Борови гори, изчистени; никаква нечистотия не се вижда, зелени планински върхове, а зад тях вече се подават снежните върхове на (бернския Оберлан) *Overland Bernois*. Към 10 часа стигнахме в Тун, дето се качихме на параходчето, с което се минава Тунското езеро, за да се стигне в Интерлакен. Какви ли не чувства изпитах по време на този кратък преход? О, красиво Тунско езеро. Околните страни го заграждат от всички страни, бреговете му не се губят от поглед; по големина е по-малко от Женевското. Пейзажите са по-мрачни, но при все това прекрасни. След 1 час стигнахме до Интерлакен. В парахода пътуваха ученици - французи; хубави песни пееха, едно от тях, младо и здраво 16-год. момче, като съзря Юнгфрау: „*Qu'elle est belle!*” („Колко е красива!”) извика и се спусна навън. Каква радост обзе ученика при вида на снежния връх. Няколко секунди я гледа от брега, захласнат и впил очи в нея; а после притича и настигна другарите си, които бяха вече из планините.

Юнгфрау по своята хубост е един от редките върхове на света. Гледката от Интерлакен е най-хубава. Два пирамидални върха, допрени в основите си, оставят пространство, за да се види Юнгфрау също пирамидален и цял покрит със сняг. Слънчевите лъчи придаваха на белотата му чуден блясък.

Да бъдеш в Интерлакен и да не отидеш да се приближиш колкото е възможно по

близо до Юнгфрау би било голяма глупост. След бърз обяд се отправихме към външната гара на Интерлакен и заехме местата си. До Лаутербрунен железницата е обикновена, оттам начева фюникюлерът (зъбчата или въжена железница – бел. ред.). От ляво оставяме висок водопад. От голяма височина една струя пенеста вода се хвърля в скалите. Водата достига в роса подножието на скалата. Полека се издигаме. Върхове високи са вече под нас. От долу ни следва друг вагон, пълен с ученички. На една станция те ни настигат. Те слизат. Хвърлям поглед към тях. Най-красивото момиче, което някога съм виждал, ето го стои пред мен! Погледите ни се пресрещнаха. Тя ми се усмихна, изчервявайки се. Кръглото ѝ лице, очите ѝ, никога не успях да видя точния им цвят, цялата ѝ личност чувстваше живота, радостта, любовта. Защо не мога да те последвам, планинска роза, по-красива от еделвайса. О, бих се радвал хиляди пъти повече да те съзерцавам теб, красиво момиче, от колкото Юнгфрау!

Околните места бяха покрити със сняг, но мръсен. Температурата чувствително спадна. Почнахме да съжаляваме, че не взехме със себе си палта. Най-послед доста измръзнали стигнахме в последната станция. Един глетчер се виждаше ясно; ледените парчета се очертаваха добре. Снежната планина със своите ледници ясно се издигаше над нас. Гарата е малка, но хубавичка. Зад нея се намират две големи сгради, в една от които е пощата, а в другата е поместен, мисля, хотел. Една група момчета се биеха със снежни топки; после заровиха едного в снега, и смехове, кикотения безкрайни. Завиждах им. При всичко, че бе валило дъжд и се бе разкаляло, околността бе чудна; свежест, бодрост ни изпълваха; какви приятни спомени остави тази екскурзия в моята душа!

След 1 час потеглихме обратно за Интерлакен. Дъждът почна отново да вали. В Лаутербрунен се превърна в порой. Тук се преместихме в трена; имаше доста пътници; планината беснееше; реката (приток на Аар) придодде, мътна и пенеща; в Интерлакен слабо ръмеше. Задържахме стая в един хотел, навечеряхме се в един друг ресторант (намираше се на главната улица, в двор, сайвант) и се разходихме още из градеца. По средата му минава главно широко авенюе, по което се разполагаха най-хубавите магазини, кафета, казина и хубав парк. Нашата стая с балкон гледаше право срещу Юнгфрау; дълго време гледах седнал на балкона този връх; вечерната (свежест), хладност, чистия въздух след дъжда, хубавата гледка на градеца, насреща Юнгфрау, който се белееше в тъмнината, минути незабравими.

Колко пъти си спомнях за тази очарователна вечер, която ме предразположи към

любов! Да съзерцавам тази красива планина от този балкон, да вдишвам влажния въздух, близо до мен да бъде моята любима. О, това би било блаженство, щастие, на което и безсмъртните биха завидели.

Сутринта, след като хвърлих последен поглед на величествената планина, напуснахме Интерлакен със свито сърце. Скоро тренът потегли край езерото и нови хубости ни накараха да позабравим Юнгфрау; но днес, след три месеца, теб Юнгфрау бих жадувал да видя отново, да те съзерцавам; защо не мога да те прегърна и да умра до теб? Къде сте вие, прекрасни дни, дни на моята първа младост? Скоро ние преминахме в електрическа железница, с вагони единствени в Европа по елегантност, чистота и удобство. С тях пресякохме една от най-хубавите части на Швейцария. Линията върви по една долина на голяма височина, посред множество върхове, между които се забелязват и снежни. Особено ми се понравиха малките селища с хубави вили; едно от тези градчета бе прекрасно с разноцветни флагчета, види се че са имали някакъв празник. Към 11 ½ часа наближихме Женевското езеро. Двайсет минути, преди да стигнем Монтрьо, се откри пред нас езерото. Най-хубавата картина на света несъмнено е тази. Проснато до безкрайност езерото се простираше пред нас с един цвят на синьо, безподобен. Слънчевите лъчи като се отразяваха от повърхността му, види се, придаваха на хубостта му; ни най-малката вълна; една мараня се издигаше над него.

Под нас *Montreux* със своите изящни вили, разположени край езерото, ми се стори място за идеален живот. Тренът слиза. *Montreux* се вижда по-хубаво. Ето и *Vévey*. След няколко минути съзрях *le Château de Chillon, Ferritet, Clarevs*. Образът на *Julie* се изпречи пред мен. Завидях на *Saint-Preux*, омайването, което ми вдъхваше Русо, порасна.

Слязохме на хубавата нова гара. След обяд седнах на една пейка, гледах езерото, чиито вълни се разбиваха под краката ми; едно момче с въдица се мъчеше да хване някоя рибка; на корабната бяла лодка, като че перце се хлъзгаше по гладката повърхност; тъжни мисли ме обзеха, не знам защо; дали скръб, че съм сам тук посред тази хубава природа, или че скоро трябва да напусна тези хубави места. Покрай мен мина хубава кола; вътре лежеше млад 25-годишен момък, черноок; бледното му лице още повече го разхубавяваше, като му придаваше страдателен изглед; след него вървяха две деца 12-13 годишни и една мома, навярно сестра, с майка си. Скръбен кортеж, си помислих; след няколко дни може би, няма да го бъде вече. Какъв повод за размисли!

На 3 ½ ч. напуснахме *Montreux*.

От двете страни на линията пространства, насадени с хубави лози; почвата е хълмиста. Езерото разхубавява още повече и тъй хубавите пейзажи. По брега на езерото се намират *Clarens* и след него *Véveys* и двете чудно хубави. Около 5 часа стигнахме в Лозана и малко след това потеглихме през *Montreux* за *Brigue*. Минахме зад *Château de Chillon*, който видях доста добре отвън. Към 10 ½ ч. бяхме в *Brigue*, малко градче, по-скоро село, освен гарата, която е нова и хубава, няма нищо особено. Спахме доста добре; сутринта се разходихме из околностите, бедна околност.

Тук искам да разкажа една малка историйка. С Михов се разхождахме пред гарата. Той ми показа, не помня защо, една монета от 20 швейцарски стотинки. Взех я, разгледах я внимателно, но връщайки я, тя падна в прахта. Не пожелах да я взема от земята. Той - също. Тръгнахме си. Той ме помоли: „Иди да я вземеш – каза той.” „Не - отговорих аз, - ще ти дам друга; вземи тези 2 франка, тъй като нямам дребни в момента. Няма да отстъпя и няма да отида да я търся.” Той отново ми заговори за това, предложих му тези два франка вместо падналата монета. И така, аз все още не мога да разбера добре какво стана, просто като дете ми каза, че няма да тръгне с влака в 11½ ч., „заминавай сам”. Помолих го да ми обясни това детско поведение; той повтори същото, мислейки, че от страх да пътувам сам, ще го замоля за извинение, като че ли съм сгрешил. Казах му сбогом и се разделихме. Аз взех влака и заминах сам за Милано с намерението да остана няколко часа в *Domodossola*. Често мислех върху този инцидент и никога не успях да разбера добре неговото поведение или по-скоро видях този млад мъж такъв, какъвто наистина беше. Вярвах, че има нещо повече в него, и сега се питам защо съм мислел така? Може би е добре да кажа няколко думи за неговата теория, която ме съветваше да следвам в живота си. „Всички хора, преди да бъдат опознати, са идиоти за него. Следователно, той не им придава никаква стойност. Като ги опознае, той вижда колко струват и ги оценява според тяхната стойност; по този начин няма никога илюзии спрямо истинската им стойност, никога не е излъган.”

Но той не го прилагаше винаги. Човек, който е приел тази теория, никога не бива да се учудва от безчестието на хората, от тяхната низост. Беше му много тъжно, когато искаха да го изпратят като преподавател във Варна със 150 франка на месец. Преди да узнае истинската причина за това (състояща се в това, че младият преподавател, преди да вземе държавния си изпит, не може да взема повече), той беше възмутен; мислеше се за подценен; (дори, вярно, че малко на шега, той ми говори за

самоубийство). Това ми изглеждаше странно за човек, за когото другите бяха само идиоти. Като цяло той имаше много високо мнение за себе си. Мислеше, че познава света, но всъщност изобщо не го познаваше.

Често мислех върху тази теория. Аз я знаех, преди да съм я чул от него. Но възприех друга, малко подобна на тази, но която нямаше точно определена форма за мен.

В *Domodossola*, чиято нова гара е много добра, прекарах три часа и половина. Ядох макарони, но бяха лошо приготвени. Тук видях нещо интересно за мен. Излязъл от града, поех по един хубав път, който се качваше по стръмен баир. По пътя - малки къщички с изображения от Новия Завет. Разбрах, че туй ще представлява изображение на пътя към Голгота. И наистина, като разгледах по-внимателно картините от този сценарий на пътя видях различните моменти, които Христос е прекарал по пътя до Голгота: падането под тежестта на Кръста, Срещата му с майка му и др. Особено хубаво бе представена „Срещата с майка му”. Целият кортеж от статуи, восъчни, в естествена големина; Иисус, Кръста, майка му, римските войници, всичко бе художествено представено: полумракът придаваше по-голяма тайнственост на великия момент, представен от статуите. Пътят е много стръмен и хубаво постлан с плочи. Възкачването е трудно, истински *Calvaire**. Семинаристи срещнах един-двама и един доста стар поп. Види се в своя екстаз те правят от това изкачване обикновената си разходка. Безсъмнено, че едно подобно възкачване ще е полезно и за здравето. Жегата беше ужасна. Съблякох си дрехата, но не можех да стигна по-горе от 5 станция (те са мисля 12). *Monte Calvario* е доста интересно и характерно нещо за *Domodossola*. Мисля, че такива *Calvaires* трябва да са нещо обикновено за италианските градове.

На 4 ½ч. потеглих за Милано. На гарата, с трена пристигна и Митов. Заедно продължихме пътя, но интимността бе изчезнала вече между нас.

Забравих да кажа нещо за Симплонския тунел. По големина заема първо място между тунелите на света. Преходът употребява 20 минути. Към средата температурата се качва доста, достига, ако си спомням добре, до 28° С. При входа сменят парния локомотив с голям електрически. Скоростта на трена е доста голяма: 1 км за 1 минута. Мисля, че дължината на тунела е 19 км. Започнат е в 1898, а свършен в 1905. Освещаването му се извърши един месец преди да мина през него (мисля през май

* *Calvaire* – мъчение, пътят на Христос към Голгота.

1906) с големи тържества, в присъствието на италианския крал и на председателя на Швейцария.

Местностите от Симплон до Домодосола са много красиви; изведнъж се чувства разлика в климата; внезапно повишаване на температурата. От Домодосола до Милано Италия е прекрасна. На ляво остава хубавото езеро *Lac Majeur*. Минахме през Арома и оттам почна Ломбардското поле, обработено превъзходно. Много лозя се виждат навсякъде. Богата е тука Италия. От Блезио до Милано по една пътека, която извира между високи лозя, една група италианки в цветни басмени рокли се зададоха с песни и смехове. Спряха се, за да дочакат минаването на трена. Щастливи млади девойки от Италия! Бих дал всичко, за да прекарам един ден с вас! Гледах ги тъжно. Колко ли щастливи са те, ходейки сред плодородните прерии, с песни и смехове.

Из околностите на градовете виждах множество млади момичета - работнички, що се връщаха навярно от фабриките, във весели групи и с викове поздравяваха трена. Малки просячета искаха милостиня. От време на време някой пътник им хвърляше по нещо.

В Милано стигнахме вечерта около 7 ½ часа. Беше още видело. Вечеряхме на гарата. Току-що се канехме да излезем из града и заваля дъжд. Чакахме доста. След това подиряхме хотел. Преспяхме. Другия ден употребихме за разглеждане на града и изложението. Сутринта отидох на *Piazza del Duomo*, центъра на Милано. Трамваят минава по дълга и хубава търговска улица. Хубави къщи от двете страни. Площадът е един от най-хубавите в света. Най-голяма хубост му придава Черквата и Фасадата на галериите на Виктор Емануил. Катедралата *Le Dôme*, по своята хубост и големина е втора в света и едно от най-големите чудеса на християнския свят. Вътрешността е възхитителна. *Le Dôme* е най-обширното здание от мрамор на света и едно от най-големите чудеса на християнския свят. 6000 статуи я украсяват.

На север на площада се намира Галерията Виктор-Емануил, дълга 195.50 м, висока 32 м; единствена може би по рода си. В нея се помещават най-хубавите магазини, най-добрите ресторанти и кафета.

Натам се намира палатът на краля. В средата на площада се намира паметникът на В. Емануил от *Rosa*.

На площада в едно кафе под галериите закусихме и оттам се отправихме за Изложението. Трамваят пресича една от най-хубавите улици *rue Dante*; широка, чиста с

високи къщи. Минаваме край паметника на Гарибалди, хубав и голям. Наоколо се намират големи здания, замъци навярно на Миланската аристокрация. От паметника на Гарибалди минахме край двореца *Castello Sforzesco*, който не можах да посетя. Наоколо се простират широки и правилни улици, което ми напомняха авенютата около *Etoile* в Париж. След малко стигнахме на изложението, което не ми направи силно впечатление. Българският павилион не бе още отворен. Интересен бе павилионът на морината; морските топове бяха новост за мен. Горещината бе нетърпима. Едва ходехме. Посетители много имаше. Входът е 1 лв. В миниатюр бе представен Симплонският тунел, начинът, по който е прокопан, различните случки, избликване на вода, струване; начинът на проветряване, всичко бе интересно за виждане. На обед напуснахме изложението, гдето бе невъзможно почти да се стои поради горещината. Обядвахме в един ресторант на площада. След обед разгледах *le Dôme*; ходих из града, в пощата, която не е по-хубава от софийската; паметника на Леонардо да Винчи, хубав паметник; паметника на Кавура; градската градина. С трамвай отидох в едно от предградията на града; пороен дъжд заваля; в едно кафене стоях и си мислех: ето ме сам в един чужд град без познанства, без приятели; колко добре се чувствах в това неизвестно предградие; винаги съм обичал самотата; добре е да живееш в самота, както в този град, непознат за целия свят. Дъждът все още падаше, платих на момчето и отново взех трамвая; ето ме в центъра; вече не валеше, беше топло. Разхождах се по площада. Една тълпа се бе насъбрала пред кралския дворец. Скоро пристигна кралицата в автомобил; кралицата е доста красива, с благородно и гордо лице; тя не е слаба.

След вечеря отидох в хотела. На следващия дан заминахме за Венеция. (Миков искаше да си тръгне още на обяд и ние се разделихме; но вечерта го намерих на площада, изобщо не беше тръгнал.)

Влакът минава през Бреша, Верона, Падуа и на обяд бяхме във Венеция. Ломбардия е навсякъде добре обработена. Ние бяхме в хубави и чисти вагони, съвършено различни от тези, с които дойдохме от Домодосола до Милано. Никога не съм пътувал в по-мръсни и по-неудобни вагони от тези, с които стигнахме в Милано.

Гарата във Венеция е тъй малка и мръсна, че изведнъж се разочаровах. Гостилницата ме даже отврати. Скоро обаче, като навлязохме с лодката из тихия и хубав *Canal Grand*, всичката хубост и поезия на чудния град показа своето влияние.

Гробна тишина царува в града. Чува се само лекото пляскане на лопатите.

Високи сгради в стар стил се издигат от двете страни. Следи на минала слава; какви ли богатства са се криели в тези замъци. Минаваме край палата на Дездемона. Параходчето следва покрай хубавите и поправени къщи; разните агентства, пощата, банки. На ляво остава *Piazzetta, riva deli Schiavoni*, паметникът на Виктор-Емануил; стигнахме в градската градина, която е много хубава. Към 5 часа, по сухо стигнахме на *Piazzetta*; разхождахме се из околните улици. Вечерта имаше военна музика на площада. Звуковете чудно се отразяваха от околните големи постройките, които заграждат *Piazza S. Marco* от всички страни. Всички чужденци и венецианци бяха наизлезли да се разхождат из площада. Незабравима нощ. Кой знае дали ще мога да прекарам още една подобна на тази? Следващата сутрин разгледах черквата *S. Marco*; голяма част от града; ходих по големия канал до *Ponte di Rialto*, голям мост, вътре пълен с малки магазини. След обяд разгледах *Palazzo Ducale*. Странно бе даже като се разхождах из празните и скромни зали на двореца, свидетели на най-голямото величие на републиката: залата на дожа, черквичката отзад; какво богатство от картини се помества тук. Видях и тъмниците, дето са затваряни престъпниците; килията на Марино Фалиери; кутия с каменни стени, абсолютна тъмнина; едно малко прозорче 15 см на 20 см е служело за проветряване и то гледа не към двор, а в един тъмен коридор. Тук е и „Мостът на Въздишките”. Тръпки ни побиха (бяхме 7-8 души), когато, затворени в килията, водачът изгаси лампата. Какво мъчение са търпели затворниците!

След обяд ходих на *Lido*, дето са морските бани. Вечерта ходихме на гарата, за да вземем багажа. Оттам с гондола минахме из тъмните улици на Венеция (за по-бързо гондолджиите правят тъй). Какво спокойствие и мистериозност.

Пристигнахме навреме до парахода. На 8 часа потегли. Преди да тръгнем, една лодка се приближи до него. Трима певци и една жена запяха *Santa Lucia* с китари в ръце. Жената пееше с особен глас, малко дрезгав; всичката обстановка бе тъй поетична: корабът, готов да отпътува, се поклащаше, певците свиреха и пееха, времето дрезгаво, надалеч *Piazzetta*, а по морето сума лодки се плъзгаха и надпреварваха. Параходът потегли и след 15 минути бяхме извън града. Морето бе доста развълнувано. Корабът се клатеше. Седнал на палубата, дишах хладния морски въздух; силен вятър беше. Почнах да се усещам зле, но морската болест не ме хвана. Нощта настъпи; небето покрито с черни облаци. Легнах на един стол върху палубата. Хоризонтът бе тъмен около парахода. Морето зелено се блъскаше монотонно в стените на кораба и вълните правеха чуден звук, който, като се сливаше с шума на парахода, бе и приспивателен и

плачевен; всички качества би намерил човек в тези непонятни звукове, които се нагласяваха с вятърничавото ми състояние. Плясъкът им скоро ме приспа, но едно по-силно навеждане ме разбуди и учуден погледнах на морето, що се блъскаше яростно в стените на кораба. Сутринта стигнахме във Фиуме и оттам, след целодневно уморително и изтощително пътуване, стигнахме на 10 часа в Белград. Обядвахме хубаво на гарата в Загреб. Какъв пуст и монотонен път. Само минаването през Унгария може да му съперничи по монотонност и пустота.

В Белград преспахме. Другия ден разгледах града. Хубаво е Топчи-дере и Градската градина. На 10 ч. вечерта тръгнахме за София и на 11 часа сутринта, 26 юли, нов стил, 1906 год., стигнах в София, посрещнат от майка ми и Сийка (Миков отпътува за Белово).

20/IX/1906.

Най-сетне напълно съм се решил; напълно; кариерата, която съм си избрал е тази на човек, отдаден на философията и на литературата, смесена с класическа и романска филология; въпреки че, за да изградя философското си образование, не ще пренебрегна нито един клон от науките; всичко, което може да ми формира истини, влиза в областта на обучението ми. Днес реших да се старая да получа диплом по философия. Науките, по които ще се подготвям през следващите три години: история на философията, различните философски доктрини, педагогика, гръцки, латински, романска филология, английски, френски, без да забравям историята и географията, както и литературите - френска, гръцка и английска.

Първото произведение, с което започвам обучението си по философия, е на *Descartes*. Оттам мисля да мога да изуча картезианството и след това да мина на неговите последователи като *Malebranche* и *Spinoza*. Това, съотнесено към модерната философия. Що се отнася до античната философия, ще започна със Сократ или с Платон, но ще го реша, когато ще съм в Париж. Ще зависи от курсовете, които ще се проведат в Сорбоната. За момента ще препрочета *Le Discours de la Methode* и Медитации на Декарт, след това и поправките, направени на тези последните и ще бъда много радостен, ако през месец януари мога да мина на друг философ.

28/IX/1906.

Ето вече две години откакто излязох от гимназията; две години бях студент; що

научих през това време; и сега нямам ни едно определено схващане за околния мир. Да започна от физическите закони, по които се упражняват природните величини. Каква бъркотия от понятия! Никаква систематичност, слаби възпоминания за основните и най-важни закони. Теориите за въртенето на земята около себе си, около слънцето; от всичко остават само едни смътни понятия; теорията за образуването на света на Кант-Лапласа; атомните теории, колко набързо всички тези неща са преминати и каква незначителна част се запазва в паметта; всичко това изисква нови изучавания. В която и област да погледна, навсякъде се забелязва липса на систематичност, на завършеност, но особено голяма е босотата по въпросите на метафизиката; колко са смътни понятията относно въпросите за Бога, за душата, за обяснението на идеите и др. от този род. С една дума всичко е започнато и нищо не е завършено. Колко работа се изисква, за да си образувам пълен мироглед. Не трябва да се губи ни една минута. Най-добре ще бъде да разширя първо тия години философските си познания, като гледам да усвоя латински и отчасти гръцки. Дано след три години се почувствам по-задоволен от знанията си. Колко години са изгубени в гимназията с безполезни неща и поради неразбрани и глупави преподаватели. Като помисля какви богатства от знания бих придобил при по-добри преподаватели, по-заинтересувани от предмета си и по-образовани, които биха могли да свикнат и да ръководят ученика, *la rage me prend* (яд ме хваща).

Днес прочетох първата част на *Discours de la méthode* на Декарт. С какъв простичък и ясен език е писана тя? Колко лесно би могла да се предаде и усвои от ученика! Но леността и незаинтересоваността, а може би и невежеството на преподавателите правят така, че през двегодишното учение на философия в гимназията, даже и името на философа да не чухме. А какво би могло да се направи за нас през това време. Но вече е свършено. Да се опитам да не губя по този начин останалата част от моята младост и нека времето, загубено в гимназията, тежи на съвестта на моите тъй наречени преподаватели. (Все пак трябва да изключим някои от тях, от които не мога да се оплача.)

Тази вечер имах разговор със сестра ми Еленка, на 5 години. Беше много студено, като през зимата. Ние се разхождахме в нашата градина; аз бягах пред нея, тя искаше да ме хване. Луната блестеше по средата на синкаво небе, което беше като замръзнало. Независимо от студа, ние бяхме много весели. Сестра ми се спира пред мен и ме пита: „Истина ли в далечни стлани (страни), когато у нас се стъмва, там хората

стават?”. Гледах я учуден, след това започнах да се смея и ѝ обясних, колкото можах, какво тя се опитваше да ми каже. Тя ми каза, че братовчедка ѝ е говорила за това на нея и на сестра ѝ Сийка, една вечер, когато се разхождали по улиците пред къщи. Какво впечатление трябва да е направил този разговор в малкия мозък на момиченцето. След това, гледайки Луната, тя ми каза: „Това Господ ли е?”. Да, отговарям ѝ, шегувайки се. „Ще се изгориш, ако идеш там.” Тя мислеше, че луната е от пламъци, за да може да ни осветява. „Не съм ходил; как искаш да стигна до там?” „С един прът.” – „Нали е къс.” – „Ще вземеш и този, и този, ще ги залепиш с лепило и ще стигнеш до месечината.” После ме пита къде живее Бог, човек ли е; „Къде пише греховете?” - ме попита тя. „На една книга”, отговорих ѝ аз. „Как пише като няма ръце.?” Тя не виждаше ръце на месечината, за която ѝ бях казал, че е Господ. „Но това му е само къщата.”, отговорих ѝ аз. – „ Но нали живее на небето.” Бях объркан. „Кое е небето?” . „Високото нагоре.” - Пита ме дали съм ходил там, защо не съм влязъл в небето и да тръгна да диря Бога и други въпроси, които ме поставяха в затруднено положение.

Пред това момиче на 5 години, аз на 19, ме беше срам, че не мога да ѝ обясня неща, които нейното любопитство търсеше да обясни. Размислих веднага върху всичко това. Накрая, я попитах кой ѝ е говорил за тези неща; тя изобщо не ми отговори, но с тон, който ми изглеждаше по-скоро тъжен и който ме трогна до сълзи, ме помоли да се върнем въкъщи; бедната, трябва да ѝ е станало студено. Прибрахме се. Тя беше забравила разговора и ме целуваше, усмихвайки се.

Какво, казвах си аз, това ли е всичко, което научих? Нима не мога да обясня и да задоволя любопитството на това момиченце. После се попитах: „трябваше ли да ѝ говоря за Господ, или да ѝ кажа, че той изобщо не съществува, че всичко това е лъжа. Правилно ли постъпих, като ѝ разказвах шегите.” Колко въпроси се изправят изведнъж. „Правилно ли постъпват тези, които говорят на децата си за Бог по такъв начин и на тази възраст. Не би ли било по-добре да я отклоня от тези мисли и да почакам по-зряла възраст, за да ѝ обясня истината (или какво мисля за нея) и тя да може да разбере какво бих искал да кажа?” Последното решение ми изглежда най-доброто; малкото детенце не може да разбере тези въпроси; трябва да се дочака една по-зряла възраст; трябва да се подготви терен, с цял куп предварителни познания, понятия за природата и т.н. Във всеки случай, струва ми се, че не е добре да се говори на децата за греховете, за Бог и за други подобни неща.

10/X. 1906.

Тази вечер съм малко натъжен. Мисля за Париж. Искам да работя сам, съвсем сам; всичко започва да ме очарова, дори миговете на болка ми стават приятни; но от друга страна аз чувствам, че тази година ще се разделя с по-голяма тъга с моите родители. Колко хубави мигове прекарах тази ваканция! О, тя ще бъде последната, тъй като след две години ние няма да бъдем вече деца, кой знае какво може да се случи! Бедните ми родители, те са толкова възрастни и страданията, липсата на пари, ги притесняват много! Колко болезнено е да гледаш как родителите ти залязват, без да можеш да им помогнеш! Няма нищо, което да е по-ужасно от бедността.

21/X 1906.

През последните 6 дни почти нищо не учих. Те се изнизиха бавно като толкова други, почти през цялото време аз говорех с родителите си, с братята и сестрите си, че скоро ще ги напусна за поне две години; кой знае, може би завинаги. Разглеждах ги внимателно, сякаш дълбоко се опитвах да гравирам техните черти дълбоко в паметта си.

През тези дни ми пломбираха три зъба при г-н Елмазов за 15 фр., два с гутаперча и третия със сребро.

Вчера, четейки една критика за поезията, се спрях върху проблема за целта на поезията и днес искам да нахвърлям няколко мисли по този въпрос. Поезията е изпълнила своята задача, когато успее да ни развълнува. „Чайлд Харолд” възбужда в мен скръб, сълзи и то е за мен поетично произведение; „Херман и Доротея” ме приканват към мирен и тих живот, приканват ме – ето поетическото произведение; „Мария Стюарт” възбужда чувства между вълнение и симпатия и др., вълнува ме, с една дума – то е също поезия за мен и хиляди още примери.

Сполучи ли да ме развълнува и да ме трогне, тя е за мен истинска поезия: било, че го е постигала чрез класически способ, класическа поезия или романтическа, или декадентска, символическа, за мен е безразлично. Това са разни пътища, които водят към същата точка – да развълнуват. Една чрез трогване ще ни прави милостиви, друга - жестоки; една чрез дразнене на страстите би ни увлякла в разврат; друга като ни насочва към друго, ще ни води към добродетел християнска. Независимо от моралната стойност, която всеки може да й припише, тя си остава за мен истинска поезия, щом може да ме трогне, развълнува.

Частно за мен аз предпочитам поезията, която ме води към мечтания,

меланхолия, сълзи, поезията на романтиците и отчасти на символистите, именно тази, която ме вълнува до болезненост.

Моралът като нещо условно и субективно и делението на поезията на морална и неморална е едно нещо условно и субективно, а също и много еластично и разтегаемо, в която си щем посока.

24/X 1906.

О, живот без удоволствие – какво мъчение, какъв товар! Удоволствие, без теб защо да живея, защо да влача това непоносимо робство?

Удоволствието, ето целта на живота, под тази дума нямам предвид най-долните чувства, това би било съвсем незначително. Удоволствието в най-широкото значение на думата, ето това разбирам под тази дума.

Това изглежда малко парадоксално на пръв поглед и също така малко тясно. Но трябва да обясня какво разбирам под *удоволствие*. Какво име може да се даде на това удовлетворение, което човек изпитва, когато успее да изобрети нещо, да разреши даден математически проблем. Прегърбен над масата на дълги часове, и ето ме най-сетне доволен, след като резултатът е вече намерен, какво ли удоволствие бих изпитал в този момент! Какво са тези няколко часа работа, когато те са възнаградени по такъв начин. Един момент удоволствие от този тип не струва ли няколко дни работа?! Колко малобройни са тези, които могат да почувстват удоволствието, което историкът изпитва в момента, когато е направил заключение от трудовете си за цял един живот работа! Какво е било например удоволствието на *Ренан*, когато е видял своя ”*Исус*” завършен, готов за публикуване. Ето какво си струва да бъде търсено цял живот, ето какво разбирам под думата *удоволствие*, което днес поставям за цел на живота.

Но удоволствието, което идва от поезията: о, то вече е по-познато и опитвано от всички; телесното удоволствие - още повече.

Днес тази теория доста ми хареса, но пишейки, ми се струва, че тя може да се оспори; ето защо засега не я приемам, но когато ще имам повече философски познания, когато ще имам повече време за размисъл, ще я проуча отново и ще се реша дали да я приема или отхвърля. Ако не се лъжа, подобна теория беше възприета от древногръцките философи, наричани, струва ми се, епикурейци. Но мисълта, която изказвам, е изцяло оригинална и идва от мен.

В *Petit Larousse* открих няколко обяснения за учението на Епикур и го намирам

съвсем подобно на това, което давам тук. Но то не е по-малко оригинално и не искам да се сравнявам с Епикур, но мисля, че е възможно една и съща мисъл да мине през две различни глави и че един простосмъртен може да мисли по същия начин, като един безсмъртен. Най-после, кой знае, може би при мен това произлиза от множество влияния и тази теория ми е преподадена в училище, без някой да я назове; но не, всичко това е толкова възможно, колкото и невъзможно: мисля, че тя идва от мен.

Париж 8/XI/ 1906.

Пристигнах в Париж на 31 октомври. Беше сряда. Ужасен дъждовен ден. Никога не бях виждал Париж толкова мръсен и отблъскващ. Влакът, след като пресече депата на вагоните, се плъзна между ужасяващите мрежи от релси. Той спря в 8 ч. На няколко минути от *Gare de l'Est*. Все още беше малко топло и малко мрачно. Взех една кола и отидох до къща №12, ул. *des Ursulines*, надявайки се да намеря стаята, която исках да запазя по пощата; всичко беше заето; оставих си багажа и отидох да търся друга къща.

Вечерта вече бях в стаята си ул. *Gay Lussac*, 6 *hôtel d'Athunes*; малка стаичка на втория етаж, на която една от стените не е права заради стълбището. Плащам 34 фр., включително обслужване. Липсата на чистота не ми харесваше, но мърсотията не беше непоносима.

Каквото и да става, ето ме вече настанен и седмицата бързо изтече. Регистрирах се в събота. Изпратих до Министерството на образованието препоръчано писмо, за да поискам 30 фр., които бях платил като такса.

Понеделник 5/XI Сорбоната бе отворена, но не присъствах на отварянето, тъй като отидох на първия курс на г-жа Кюри.

Залата беше препълнена; много хора трябваше да си тръгнат, нямаше нито едно свободно място. Зала, препълнена с жени, мъже, деца, студенти, опашки от хора, всички бяха дошли да чуят жената на известния физик. Без да благодари на публиката, която ѝ ръкопляскаше при нейното влизане (1 ½ ч. след обяд), тя започна своя курс по физика с тези думи: „Когато разглеждаме прогреса на естествените науки в модерността, сме най-изненадани от новите теории във връзка с материята и електричеството” и със същия тон тя продължи разработката на своя общ курс. Колко съжалявам, че не съм се отдал на физиката и на естествените науки, но имам още време и сигурно един ден ще изуча този клон на науката, който е абсолютно необходим, за да си дам сметка за света, за неговата природа, формиране и за множество други

философски проблеми. Тя ни направи няколко опита и ние виждахме нейното притеснение, когато трябваше да поправи нещо или да подреди инструментите; забелязахме една несигурност в поведението ѝ, може би ѝ липсваха опитност и рутина.

Следващият ден сряда, след вторник, нямаше часове.

Четвъртък 7/XI имах курс по философия (*M. Delbos*). Днес нямаше часове, защото професорите отсъстваха или бяха заети с изпитите за *licence*, работих целия ден.

Тази сутрин; станах късно; беше почти 10 ч.; не успях да отида на първата конференция на *M. Dumas*, на която държах много; спях повече от 11 ч., е, ако продължавам по този начин, няма да отида далеч. Слизайки надолу намерих писмо от родителите си; в него имаше добри новини за семейството ми, а също и известие за смъртта на г-н Бурмов, който беше, ако не се лъжа, първият български министър-президент; пишеха ми, че погребението му ще бъде доста помпозно.

Когато го видях за последен път, той беше вече стар, но в добро здраве. Часът му бе дошъл, време е било да си тръгне.

След обяд работих както винаги.

14/VI/ 1906.

Понеделник, 12/XI в *l'Alliance française* имаше конференция за България и българите от г-н Вел, млад французин от училището по Политически науки. Той беше добре информиран за България и конференцията му беше добре направена. Преди него говори *M. Herbete*, президент на *l'Alliance française*, *M. Coulicot*, който беше представител за Франция във временното правителство на Източна Румелия, както се очакваше, той изказа ред комплименти за България и прочете няколко извадки и свои рапорти към Министъра на Франция, където се изказваше с благоприятни думи за нас; където говореше за симпатията на българите към Франция, излагайки своите впечатления за жителите на страната; според него френският език е разпространен в България и на едно представяне, на което той е бил предмет в Ямбол, бил чул виковете *“Vive la France”*, *“Vive la République française”*, които според него би трябвало да обърнат вниманието на Франция към тази страна, толкова симпатично настроена към нея. *M. Zolotovitch*, който присъстваше, каза няколко думи; той намираще голяма прилика между френския и българския селянин: „и двамата, казва негово превъзходителство, обичат много хляб; пестеливи са, което е според него за предпочитане пред пряхосничеството, и най-сетне - и двамата са силно привързани към

земята, която обработват.”

Ето синът на г-н Геров, първородният, който се качва на трибуната (неговият баща го гледа и е малко притеснен, дори обезпокоен, тъй като неговият син започва с едно голямо притеснение). Той беше смутен от началото, но скоро се успокои и продължи своята реч за нравите на българските селяни, към които се причисли в края. Темата е интересна и той я разви добре, въпреки че не трябваше да говори за мъртвите. Смъртта е винаги неприятна. Хората не обичат да се говори за нея на събирания от този тип.

Ето и редът на г-н Миков. Той не чете речта си както предшестващите го, но изказът му страдаше от това. Той трябваше да се поправя, да повтаря думите си. Темата му се отнасяше до българската литература, трудна тема и зле избрана за хора, които едва поназнайват нещо за България. Той разви темата много зле; планът му не беше добър; започна да разказва „Под игото”, нещо, което изобщо не беше интересно за присъстващата публика и той беше, може да се каже, почти освиркан. Публиката, в по-голямата си част, съставена от българи, викаше „стига” и той бе прекъснат; не успя да довърши и провали задоволителното впечатление, с което присъстващите можеха да останат от това събиране - слезе от трибуната доста засрамен. Беше тежко за него; съжалявам го, най-вече като си помисля, че той можеше да избегне този провал; казвах му преди вечерта, че речта му е дълга, но той не искаше и нищо да знае за това.

16/XI 1906.

Ето че изтече половин месец откакто съм в Париж. За този период моите познания не се увеличиха толкова, колкото исках. Какво ново научих? Колко бързо минава времето; колко бързо изтича животът. Ето ме вече приближаващ зрелостта, 19 години изтекоха, колко изгубено време; колко отлетели илюзии!

Миков пропадна на изпита за *licence* и е доста натъжен от това.

Тази вечер започнах четенето на „Илиада”, преведена от *Lecomte de Lisle* в същото време и едно литературно изследване върху него.

Десет часа вечерта. Прибирах се вкъщи. Дъждът беше спрял, но земята беше покрита с кал. Пред Сорбоната една бедна майка беше седнала. Загледах я. Малкото ѝ бебе спеше в ръцете ѝ; най-голямото ѝ дете на 5-6 години спеше недалече от нея върху стълбите пред университета и третото, сгушено между тях, криеше главата си зад майка си. Умолителният поглед на майката ме трогна и ѝ дадох 2 су. Каква ужасна ситуация!

Да спиш под открито небе през ноември, под дъжда; три деца, треперещи от студ; къде сте хора? В Париж, в центъра на изключителния проспектитет - бездомници, човешки същества, изложени на студ, на глад; общество, наричащо себе си напреднало, докога всички тези ужасии. Френският народ е добър, милостив. Ако всеки даде 2 су, 4 000 000 ще бъдат готови за раздаване на бедните и няма вече да виждаме майки да спят с децата си по тротоарите на улиците.

18/XI 1908. Неделя

Този следобед бях в *Châtelet*; концертът даден от г-н Ед. Колон бе най-хубавото, което можехме да желяем. Програмата беше добре подбрана, но мястото ми беше много лошо, за да приема няколко парчета за много дълги. Първо беше Шуман: увертюрата "*Hermann et Dorothee*"; втора симфония; концерт за пиано. Вкусът ми не е добре формиран, но мога да кажа, че произведенията много ми харесаха. После идваше една лирична сцена на *Dumas: Ismanl*, която също изслушах; певицата не ми хареса, пеенето ѝ ми се стори недостатъчно; същото мога да кажа за нейните двама колеги; но музиката е красива. Най-сетне дойде *R. Wagner* със *Siegfrid Idyll* увертюрата на *Tanhauser*. *Siegfrid Idyll* ме накара да премина през доста трепетни моменти; музиката отслабна и бихме казали, че спира; вие – треперещ от вълнение; усеща се перфектността на произведението, възможност за създаване на чудесни хармонии. *Tanhauser* е по-грандиозно, по-централно произведение. Има повече сила, повече движения в музиката, вие сте силно впечатлен. Музиката на *Siegfrid* е по-меланхолична, мечтателна; тази на *Tanhauser* е по-войнствена, по-силна.

Тези дни съм превъзбуден; виждам как пред мен се отваря един съвсем нов свят на познания; не зная откъде да започна; бих искал да мога всичко да науча, всичко в един единствен миг; но в същото време не зная дали слабият ми ум ще разбере тези метафизични въпроси и се спирам треперещ пред прага; зад вратата безбрежните поля на философията се разпростират, съблазняват ме; да влезем там, да влезем; смелост! и ще успееш.

21/XI 1906.

Сега съм на IV медитация на *Descartes*. Разбрах я цялата и задоволството ми беше голямо. Тази медитация е истински шедьовър и като мисли, и като стил, когато приключих последната страница, бях толкова развълнуван, че едва успявах да задържа ръката си, пишейки бележките си. Доволен съм, че успях да живея няколко часа с

мислите, които геният бе изложил в това бижу на своето творчество.

Вчера вечерта имаше събиране на секцията по литература в Асоциацията. Някои черти на разговора доста ме фрапираха и искам бързо да ги нахвърлям тук: единият от членовете четеше правилника на секцията, един член от който гласи, че, за да станеш член на комитета на секцията, трябва да си бил поне 3 месеца член на секцията и да си навършил 18 години; и друг прибави „и да си загубил девствеността си“; един друг добави, че не съществуват студенти, които да са я запазили до тази възраст. Бях чул това мнение и друг път също, но то заслужава мястото, което му отдавам тук; и така трябва да заключим, че то е вярно в по-голямата си част; не мога да приема, че няма изключения. Сравнявайки това с фразата, която г-жа *Lautmann*, при която бях на пансион миналата година, ми каза: „няма селско момиче, което да се омъжи девствено“, си изграждам мнение за френските нрави. Ще цитирам също и следната фраза, чула отново вчера вечерта на събранието; тръгнахме си; новият президент и някои от членовете, включително и аз, отивахме да пием по една бира, предложена от президента (*Riby*); поканихме един друг член (*Pitollet*), той буквално отговори: „не, не мога; младата ми жена ме чака в леглото“, на висок глас. Подобни изказвания са чести в Париж. Трети каза: „но тя може да почака, навярно не й е зле в леглото.“

26/XI 1906.

Ето, че още една седмица изтече. Петък вечер бях в Одеон; играеше се добре известната пиеса "Честта" на Зюдерман. Пиесата ми хареса много. Имаше вълнуващи сцени. Ситуацията, в която се намира младият мъж, завърнал се от Индия, е интересна и вълнуваща. Той се опитва да извади своите родители от калта, но не успява и това е естествено, имайки предвид, че човешката природа държи много на средата, в която е възпитана. Проблемът, може би, би могъл да се разреши, ако синът бе започнал да действа постепенно, ако например той им беше давал пари или, ако още по-добре ги беше накарал да се преместят в друга къща, ако ги обличаше по-богато, ако беше живял няколко години заедно с тях, той можеше да успее в своята мисия, ако ли не, поне щеше частично да я осъществи. Но също да дойдеш от далече и да даваш заповеди на хора, които са ти станали почти безразлични, да искаш да ги възпитаеш изведнъж, да ги откъснеш от социалната им среда, където те живеят, това е абсурдно. Най-сетне, може би е по-добре да ги оставиш да живеят в тяхната среда. Странно е, че Ибсен е изразил същата мисъл в „Дивата патица“, както Зюдерман в „Честта“. Двете пиеси си приличат. Винаги има някой, който се опитва да откъсне други индивиди от средата, в която не се

чувстват добре, но в която живеят поради стар навик; нито в едната, нито в другата пиеса предприетият опит завършва с успех. Зюдерман и Ибсен тук имат допирни точки. Може да се направи интересно проучване по този въпрос.

Вчера, неделя; след обяд отидох в Булонския лес; направих обиколка на голямото езеро (долното езеро); времето беше по-скоро дъждовно, но не заваля; имаше доста хора; разходката бе много приятна; успях да си почина от работата през тази седмица и да подишам малко чист въздух.

Вечерта отидох на *Concert Rouge*. Програмата включваше различни откъси - Менделсон: „Песента на пролетта”, която ми хареса; „Предачката” е доста оригинална, създава впечатление за една жена, която преде, прекрасен фрагмент.

Хендел: „*Célèbre Largo*” е един от най-хубавите фрагменти, които чух; музика, която ми се стори изпълнена с величественост, мечтания, меланхолия; мистична музика.

Guy Ropartz: „Четири Бретонски сцени”, едната от които „*Par les Forières*” ми хареса. Увертюрата на „*Rienzi*” от Р. Вагнер е произведение, което много ми хареса. Един менует от *Bolzoni*, който последва, също ми хареса. „Кармен” на Бизе е много известна; обичам я.

Каква музика най-много ми харесва? Засега забелязвам, че меланхоличната и болезнената музика ми харесват повече. Като цяло това, което ми харесва в поезията, както и в музиката е, че могат да ме развълнуват; да ме смутят. Меланхоличната мечтателна музика ме разстройва, кара ме да плача (малко силна е). Радостната музика ме забавлява в момента, но това е всичко; нищо не остава, докато сериозната музика ви впечатлява силно и дълго си спомняте за това. Все още не мога да прецизирам вкуса си.

Изрезка от вестник „Мъченичеството на полските чада” – Писмо на Сенкиевич до Вилхелм II стр. А4.

Echo de Paris, Петък 23/XI 1906.

30/ XI 1906.

Смелост, *Jean*, смелост ! Ти си смутен от огромния обseg на науката, страх те е, че няма да успееш. Не се отчайвай! Не забелязваш ли, че колкото повече напредваш във философията, започваш да разбираш по-добре мислите на философите! И най-накрая, ти имаш време, ти си млад. За да бъдеш истински философ, трябва да изучиш всичките науки, да имаш познания върху всичко, но всичко това не се изучава наведнъж, трябва време, работа. А ти имаш и двете: ти имаш време, а що се отнася до работата, ти си безкрайно работлив. И така, вярно, и ще успееш, ще постигнеш, което искаш. Но побързай да изработиш метод; направи си план за това, което искаш да научиш, следвай го винаги и резултатите, един ден ще ги видиш и ще си горд от тях. И така работи върху метода.

1/XII 1906.

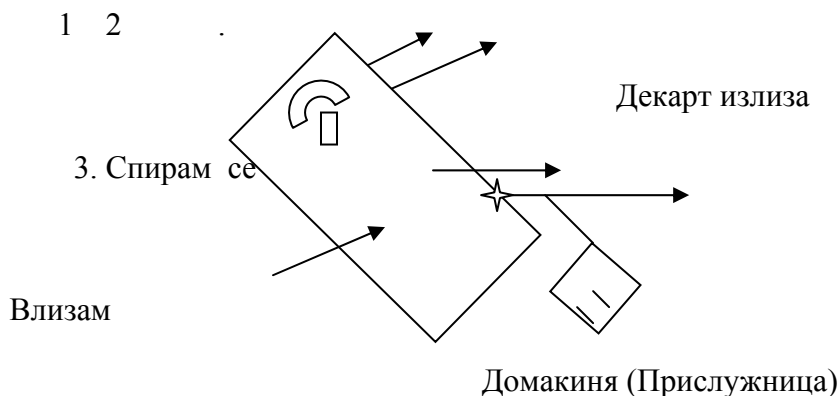
Този следобед тъжни мисли ми минаха през главата. Мечтаех да приключа с четенето на философията на Буда в „История на философията” от *V. Cousin* и изпаднах в едно толкова тъжно състояние, изтръпнах от ужас. Какво? – питах се аз. Какъв е смисълът на този живот, на този труд, до къде ще доведе съществуването ми: Каква може да е целта на живота ми, на какво е достойно да служа. Удоволствието, ето една цел, която се предлага. Но какво представлява тя сама по себе си. Удоволствие на сетивата - това ме отвращава. Удоволствието от работата, от четенето; но какво е всичко това? Добре, да приемем, че зная всичко; после идва смъртта и какво остава от всичко? Колко празно е това! Да служиш на нещастните, да се посветиш да облекчиш мизерията на другите, но защо? Какво означава да си живял щастливо или нещастно. Защо да ги успокоявам? Какво ще спечелят, ако ги направим по-богати? Какво представлява човешката болка! Откъде идва тя? От глад, от любов, и накрая от всичко. Богатият, бедният, всички са нещастни. Възможно ли е в този свят човек да бъде щастлив и ако е възможно, какво от това? За какво ще ви служи това щастие? Всичко е суета!

Ето какви мисли ми бяха дошли към 5 ч. следобед. Скоро отново се върнах към четенето; да почетем малко; да кажем, че искам да науча всичко, да зная всичко така, че никой да не може да се издигне в представите ми много високо поради моето непознаване на известна част от човешкото познание; преди няколко седмици си

представях, музикалните композитори като полубогове; днес като поразмисля добре, разбирам, че те не са повече от поетите; че и едните и другите изразяват човешки чувства, само дето едните постигат целта си чрез думите, а другите - чрез хармониите и звуците и че това произтича от дарбите, които природата им е дала, давайки на едните дарбата на езика, а на другите - съвършенството над звуците; едните въздействат върху нашата интелигентност, другите – директно върху нашите сетива; ето защо музиката предизвиква по-голям ефект и дори е слушана от една по-низша (относително) публика, сравнение с тези, които са способни да разберат поетите. (Няма да е зле да се задълбоча повече върху този въпрос.).

2/XII/ 1906.

Тази нощ имах странен сън. Сънувах Декарт. Защо не мога да опиша всички тези сцени, целия декор на съня? Беше седнал в един голям стол; широкият му торс заемаше предната част на масата; ръцете му бяха изтегнати на масата, поставени, както се прави, когато се пише; имаше много стаи. Стаята, в която беше той, беше много голяма; масата ѝ се намиреше по средата на половината стая. Ще се опитам да направя план на къщата, това ще бъде един въображаем план, не искам да кажа, че къщата е разположена точно така, но по подобен начин;

нямам достоверно изображение; сега си спомням за съня, различавам детайлите, но всичко е замъглено така, че не мога да кажа как точно беше подредено. Влизам в къщата; нещо като прислужница, възрастна жена; виждам я, изглежда, че тя ми казва нещо, но аз не си го спомням. Влизам в стаята, където Декарт е седнал и пише (1 - стол, 2 - маса). Минавам през стаята и се спирам (виж точката), гледам го, той пише. Стоя.

Той става, минава пред мен и излиза, без да каже нищо. През вратата, през която излиза, виждам други стаи в същия цвят, цялата къща ми изглежда обширна, истински лабиринт. Искам да открадна нещо за спомен от това посещение, не си спомням дали взех нещо. Декарт ми изглеждаше много голям и ме изплаши, страхувах се от него; чувствах се никой, едно нищо пред него. Тази част от съня изчезва. Озовавам се в друга стая на същата къща; дали тази на Декарт беше съседна, не зная, но ми се струва, че минах през вратата 3, за да вляза. Там намерих хора, които обядваха с кафе с мляко. Седнах до масата, но добре зная, че нямам право също да чакам обяд; какви бяха тези хора, какво правеха те – нищо не зная. Тук сънят се прекъсва. Стори ми се, че в тази стая забелязах прислужницата. Странен сън!

Как да го обясня? Доста мислех за него този месец; това е обяснението.

Следобед.

В 12.30 бях в *Châtelet*. Опашката беше вече голяма. В 2.30 ч. концертът започна с 4-та симфония в ре-мажор на Шуман, прекрасно произведение, очаровашо човека. Ето Жак Тибо, прочутият цигулар, глезеното дете на парижката публика. Едва на 26 години (чух го да казва) и какво реноме. Тъмен млад човек; гъста черна коса; много висок на ръст, прилича на Шилер такъв, какъвто съм го виждал по илюстрациите. Буря от ръкопляскания. Започва. Ръцете му прекалено развити и дори дебели (така ми изглеждаха на мен, който бях доста далеч; дебели, това не е думата, но без красиви форми, с груби китки), свиреха с такава лекота и с такава деликатност и бързина, че виртуозът лесно се отличаваше сред тълпата музиканти. Лъкът му се плъзга леко по струните на цигулката, звуците са толкова чисти, че една буря от аплодисменти го придружава до сцената. Той не пожела да излезе на бис. Без съмнение е горд и продава скъпо изкуството си. Има право да гледа от високо зрителите си, той е над тях наистина. Около мен се говореше, че е спечелил три милиона в едно турне в Америка и това само за шест месеца - това е нещо, струва ми се.

Най-сетне започва това, което чакам с нетърпение. „*Manfred*”, драматична поема от Байрон, музика – Шуман, ще бъде изпълнена от *Mounet-Sully*, най-големият френски актьор, неговият брат *Paul Monnet* и г-ца *de Ménil* и други актьори и актриси; общо хор и музиканти включително, 250 изпълнители. Хубава увертюра. (Красотата на драмата губи много от липсата на декори и костюми; актьорите са облечени просто; никакви

декори). *Mounet Sully* се старае доста да играе ролята на *Manfred* като артист; но няколко пъти той пропада, вика прекалено силно; въпреки това игра добре ролята си. Сцените, които най-много ми харесаха са: 1. сцената, където *Manfred* вика духа на Природата; пристигането на този дух под форма на дъга; ефектът би бил по-добър, ако имаше декори; музиката, която придружава пристигането на духа е прекрасна; 2. *Manfred* на *Jungfrau*; рогът на пастира, гениална музика, думите на *Manfred*, всичко беше забележително; и аз мислено се носех към *Jungfrau*, който имах честта да съзерцавам преди 5 месеца; 3. сцената, действието на която се развива при ”кралят на сенките *Ahriman*” е по-величествена; хорът прибавяше към величието на сцената; 4. последната сцена, която свършва със смъртта на *Manfred* е ужасяваща; *Mounet-Sully* игра много добре; думите му бяха пълни със смисъл и сила; несравнима музика, най-вече реквиемът и предхождащият го номер. Ето с малко думи действието, което се развива в тази драма на Байрон, колкото успях да я разбера.

Първа сцена. – Манфред, отвратен от всичко, като Фауст, призовава духовете на Елементите: въздух, земя, огън, вода, и ги моли за „забравя”. Той иска да забрави всичко, пълна, абсолютна „забравя”; те казват, че са неспособни да му я дадат.

Втора сцена. – Манфред е изправен пред Природата; той я обожава; извиква нейния Дух и я моли да направи така, че Бесовете, които го измъчват, откакто проля кръвта на своята любима (може би той я беше убил от ревност), да изчезнат. Духът му отказва и го прогонва. Той се беше появил под формата на дъга.

В първата сцена духът, който му говореше, по негова молба бе взел видима форма и той разпозна своята любима, която изчезна след миг. „Спри да биеш, разбито сърце.”, извика *Mounet-Sully*, с едно несравнимо майсторство и падна на стола; това беше най-патетичният момент.

Трета сцена. В подножието на върха на *Jungfrau*, пред пропастта, той иска да се хвърли и да намери покой в смъртта. Песента на овчарите го кара нежно да мечтае; тук музиката е прекрасна; в мига, в който ще се хвърли, един овчар го спира; той проклина този, който го връща към живота. Тази сцена сама по себе си е достатъчна, за да прослави и Байрон, и Шуман.

Четвърта част. Манфред е в царството на Ариман, царят на сенките. Ариман кара да се появи Астарта, отстъпвайки на молбата на Манфред, и той я моли да му говори така, че да може да чуе нейния глас, толкова нежен за него. Тя остава

мълчалива, само произнася думите: ”Утре ще намериш края на мъките си.”. „Благословена бъди – провиква се той към нея, че ми съобщи мига на моето освобождение.”

Пета част. Манфред е в кабинета си. Той казва: сбогом на залязващото Слънце. Влиза един абат, който иска да го върне към религията; той му описва ужасите на Ада; казва му, че една сълза би била достатъчна, за да бъде опростен; „махай се” извиква му той, „не ме е страх от ада; казвам го високо, престъпник съм”. Умира. Музиката е невероятно красива. И когато си помисля, че всичко това в Париж можеш да го имаш за един франк, съжалявам много, че не съм от Париж. Душата се издига и извисява, след като изгледаш един спектакъл от този тип; усещаш творческата сила в себе си. Толкова добре се чувстваш.

23/XII/ 1906.

Не намерих време да водя дневника си тази седмица. Миналата неделя 16/XII, бях в църквата на Сорбоната, за да чуя произведението на Бах ”Коледна оратория”. Каква музика, какво произведение! Никога досега не бях разбирал едно музикално произведение толкова добре. Звучите ми говореха, разбирах езика им и плачех. ”Ето, идва Сион, този, за когото ти мечтаеш, ето годеникът, по когото въздишаше; нека с един по-жив блясък засияе лицето ти и твоята душа да се остави в ръцете на щастieto.” Ако познавах поне един инструмент, ако можех да изсвиря тези стихове! Все още си спомням мелодията, но не мога да я изпея. Как цигулката пробужда сърцето ми! Сега, когато чета тези стихове, музика ги придружава в мисълта ми. А ето, това е друг куплет, който сам по себе си е достатъчен, за славата на Бах; „Радостно, овчари, идвайте бързо; отсега ви каня всичките; обожавайте миловидното дете. Елате, елате с радостно сърце. Поднесете му вашите почести. Покажете вашите радостни лица.” Радостно е, но с религиозна радост, с християнска радост. А ето песента към детето Христос: „Спи, мило дете. Спи, в очакване на твоето събуждане за спасението на света. Мирно спейки, сподели щастieto, което ни изпълва.” Това е откъсът, който най-много ми хареса. Колко е трогателна песента, адресирана към детето Христос. „Спи, добро дете”, как тези думи проникват в нас. (Не мога да пиша тук; тананикам си мелодията на песента; защо не мога да изразя тези звуци, които са в мен?). Бях изключително трогнат от това произведение, до сълзи; плачех, без да проливам сълзи; душата ми плачеше.

Рядко ми се случва да съм толкова доволен от прекарването на неделния ми следобед. (Изпълнени бяха само първите три части на Ораторията, тъй като времето не

позволяваше повече).

Вторник вечер, 18/XII, бях в *Sarah Bernhardt*. Даваха „Девственицата от *Avila*” на *Catulle Mendès*. Пиесата е добра, но не зная защо винаги оставах обикновен зрител; не бях разкъсван от страстите на персонажите; те бяха чужди за мен; не се забравих за нито един миг. Това произлиза, мисля, от това, че на пиесата ѝ липсва актуалност. Тъй като християнските ми вярвания изчезнаха, аз не съм трогнат от представянето на християнските страсти, приемам ги с усмивка и с малко неприязън. Драмата има чисто исторически характер. Госпожа *Sarah Bernard* е учудваща; играе прекрасно; Г-ца *Blanche-Dufresne* не ѝ отстъпва. От всички сцени, сцената на Голгота ми хареса най-много. Декорите, думите и най-вече гласът на г-жа *Sarah*, направиха от това един сценичен шедьовър. Не, аз бях развълнуван, когато тя произнасяше със своя малко остър глас: „направете път на кръста на Иисус Христос”. О, тук излъгах, обърках се; в този момент се забравих напълно и дори сега си го спомням с голяма емоция. Колко красива беше тази *Sarah*; при това кръстът на Голгота, следван от трите сестри; зелените декори, осветлението прибавяше към красотата на сцената. Ще отида да видя ще веднъж тази пиеса и играта на г-жа *Sarah Bernard* в последната сцена, когато тя умира; прилича на ангел, на момиче на 18 години.

Днес неделя, 23/XII 1906, бях в *Châtelet*. Цикълът Шуман продължава; днес се играеше „Фауст”, сцени от поемата на Гьоте. Сцените оформят три части, от които третата ми хареса най-много, най-вече частта на Ангелите, които се реят в най-високите сфери, носещи безсмъртието на *Faust*. Това беше изпято от една певица и музиката аккомпанираше толкова добре, колкото и хора; певицата пееше с един много приятен и добър глас; мелодията бе извънредно красива; наложи се да повтори тази част; много ѝ ръкопляскаха. Като цяло „Фауст” на Шуман за мен не струва толкова, колкото неговия „Манфред”, или по-точно, не ми хареса, колкото „Манфред”. Може би защото познавам „Манфред” по-добре, имах една по-детайлна програма, която ми позволи да разбере произведението по-добре. Както и да е, „Фауст”, най-вече първата част, не ми хареса толкова, колкото „Манфред”. Третата част на „Фауст” надминава останалите две като музикална стойност; тя ме заинтригува повече и съм по-доволен от нея. Може би лошият глас на този, който играеше Фауст, допринесе за това по-скоро неблагоприятно впечатление, което се възпроизведе у мен. Той пееше винаги по един и същи начин, гласът му изобщо не варираше и беше монотонен и неприятен. Да, точно той провали произведението към края, не можех да го търпя и се опитвах да не го чувам и да

следвам само музиката. Останалите певци също не бяха по-добри от него, според мен. Най-сетне публиката също ми изглеждаше по-малко доволна, отколкото при „Манфред“; тя не аплодираше толкова живо, толкова топло.

30/XII.1906.

Днес исках да отида в *Châtelet* да слушам „Осъждането на Фауст“, но когато пристигнах, опашката вече беше много голяма; ще се опитам да отида друг път. Оттам отидох в *Louvre*. Ще бъде много интересно да оформя едно томче от разходките ми по парижките музеи; *Louvre* и *Luxembourg*, основно.

В 4 ч. излязох и се запътих към големите булеварди. Много хора, най-вече шарлатани навсякъде, които се качваха по естрадите, опитваха се да продават стоката си: срещу Операта, на ъгъла на *avenue de l'Opéra* и булевардите, един господин, добре облечен, с висока шапка, говори с вид на професор от Сорбоната: той започва с неясни изрази, настървява се срещу шарлатаните, които експлоатират публиката, продавайки й лоши стоки, този „професор“ започна една реч от 15 минути с въведение от 30. Но ето, че вече говори за себе си: той продава часовници и дава премии към тях: сребърна верижка, дамска брошка, копчета за маншети, един малък медальон и т. н., неща, които струват скъпо; изброявайки ги, той казва цените им по магазините около *Hôtel de Ville*; после повтаря „Господа, часовникът, който по своята точност надминава много други, с тази сребърна верижка, струваща толкова и толкова, и всички останали екстри, всичко това, господа, е само за 20 су“. Насъбралата се около шарлатанина публика е леко учудена. Такъв един философ иска да предвиди всички възможни възражения и казва: „о, дами и господа, не се учудвайте, че ви ги продавам така, то е защото ги рекламирам и това ще продължи само няколко дни“. (Той искаше да каже: „побързайте, не пропускайте този шанс“). Наистина часовникът и наградите си струваха 20-те су; но това, което ме учуди, беше неговата реч и начинът, по който говореше; беше отишъл там, на този студ, да вика не за своя полза; не, за ползата на публиката. Витрините на магазините по булевардите бяха богато украсени и няколко изглеждаха наистина прекрасно. Към 5 ч. тълпата се увеличи и движението стана трудно. Редакцията на „*Matin*“ представяше тази вечер (вече беше вечер) един прекрасен спектакъл; огромни електрически лампи висяха пред фасадата, цялата боядисана в червено и бяло. През прозорците на подземие и на първия етаж се виждаха огромните печатарски машини, които все още не функционираха (печатането се започва може би към полунощ);

100 000 екземпляра в час е написано на всяка машина, това е брой, който ме кара да се замисля. По-нататък се образува кръг около трима мъже и една жена, която пее с прегракнал и уморен глас; единият от мъжете свири на цигулка, другият на китара, третият – на арфа. Тя изпява един куплет, после те свирят; песента се продава напечатана, постепенно публиката хваща мелодията и приглася ниския глас на певците; всичко това в центъра на Париж, на този зимен студ, прави впечатление, което говори в полза на френския народ. Колко много обича музиката този народ; любовта и музиката са необходими на хората; те ги карат да забравят за известно време нещастията, страданията, мизерията си: тъй като в повечето случаи това са бедни хора, които слушат тези музиканти, млади работнички, придружени в неделя от любовниците си, които търсят забравата в песента и които утре ще подхванат отново тежката си работа.

Петък вечер, връщайки се от ресторанта, същите музиканти, без жената, пееха и свиреха на улица *Saint-Jacques*; нямаше много хора; те пееха по средата на малък кръг, който ги обкръжаваше; песента се чуваше отдалече; тази пуста, или почти пуста улица, този малък пеещ свят, името на песента „*Lina*” ме очароваха; мислех, че се намирам в Средновековието, в Испания, по времето на Фигаро на Бомарше; колко е поетично всичко това! Вечерта отидох в руския ресторант, ул. *Flatters*, където вечерям от един месец. Тази вечер тя беше там; това е третия или четвъртия път, когато тя идва с двете си сестри, с брат си и с малкия си брат, те са руснаци. Тя притежава очароваща красота. Каква усмивка! Какво докосване! Когато дойде за първи път, погледнах я и веднага се развълнувах! Влюбен ли съм в нея? Трябва да я последвам; може би този път ще бъда щастлив.

Тази вечер четох *Monde Illustré*. Една фотография представя шест млади рускини, тръгващи за Сибир. Бедните жертви! Една друга репродукция представя синът на Муронцев и професор Венгеров на път за Сибир. Щастливи деца, вие имате идеал за следване, дано този идеал ви направи велики и почтени! Вие сте жертви, но вие сте доволни пред себе си; вие сте велики във вашите нещастия, тъй като действяхте искрено, следвайки общия идеал на човечеството. Какъв контраст спрямо нас българите, които живеем без идеал, без никаква вяра в бъдещето. Може би за нас е за предпочитане един автократичен режим като вашия, за да може народът да се формира в борбата срещу него, и веднъж постигнал свободата, да знае да я цени. А ние сега: див народ; имаме режим, който се нарича либерален и който е авторитарен; фалшивото име на конституцията ни задоволява; ние се мислим за свободни и сме доволни; оглупели.

За народите е необходима близка цел за преследване. Народът трябва да изгради самосъзнание, а то се изгражда в битки. При нас няма живот; царува един вид смърт. Ето, затова ние нямаме нито литература, нито театър, нищо. Ние сме мъртви, преди да сме живели.

Номерът тази вечер на „*Assiette au beurre*” („Чиния с масло”) е много интересен и е срещу Христос. Накара ме да се размисля и да си задам въпроса „какво трябва да мисля за Христос и как да се опитам да отговоря на това.”

31/XII 1906.

Вчера вечер, събличайки се, за да си легна, започнах да размишлявам. Редът на мислите ми беше следният: не вярвам в никакъв Бог, мисля, че изобщо не съществува; нека ясно да кажем, че няма Бог. Светът е такъв, какъвто го виждаме; ние сме животни; нищо повече „и ние живеем като животни; всичко, което е присъщо на природата на животното-човек е естествено, добро. Любовта в това число - следователно любовта между хората не трябва да бъде забранена; трябва да живееш с цялото си същество и добре - това означава, че винаги трябва да търсиш удоволствието и да избягваш мъките, нещастията. Тъй като няма нищо друго освен земния живот, трябва всеки миг да се опитваме да го направим приятен; за да ни бъде животът приятен, трябва да бъде уреден, тъй като живеем в общество; трябва да сме гарантирани срещу лошите инстинкти на животното-човек, и ето, че полицията, държавата, политиката, всичко от този тип намира правото си на съществуване, но толкова краткият наш живот трябва да има очарование и ето причината на съществуването на музиката, скулптурата, живописата; но какво, нима ние, които имаме само няколко години живот, няма да се опитаме да го удължим, колкото е възможно – правото на съществуване на медицината е намерено; имаме нужда да се храним, нали; вярно е; но ние можем да изядем една отровна гъба и така да умрем – ето причината Естествената история да съществува, тя ще ни каже, че тая гъба е смъртоносна и така ще ни спаси живота, трябва да сме й признателни; така можем да намерим причината за съществуването на всичките хуманитарни науки; но от всичко това произтича заключението, че единствено земният живот съществува; ако вярваме в един вечен живот, какъв би бил смисълът на всичко това, защо да се старая да продължавам живота си, след като смъртта ми е приятна, след като тя е добре дошла; би могло да кажем както християните, че животът има своя смисъл, тъй като раят или адът ще ни бъдат дадени според земния живот, който сме

водили; тогава е по-добре да водиш живот на Исус, живот на ерген – в резултат човечеството ще изчезне, любовта е изгонена от земята. Каквото и да става, виждам колко този въпрос да се разбере, дали има Бог или не, дали светът има нужда от създател или не, колко този въпрос е важен, и първата ми задача ще бъде да го разреши; но за това трябва да науча много неща, преди да видя какво модерната наука би могла да ми каже. Да започнем с изучаването на философите, да видим какво човешкият елит е мислил по този важен въпрос; да изучаваме също физичните науки, които ще ми дадат познания за видимия свят; с една дума да изучаваме всичко, защото всичко е важно и има своята стойност.

5/ I 1907.

Беше 5 ч. 20 вечерта; в асоциацията аз четях спокойно, но се сетих, че парите ми свършват; оставах ми само два франка от стипендията, попитах по телефона българската легация дали парите ми за месец януари са пристигнали; отговориха ми отрицателно; започнах да размишлявам, после започнах отново прекъснатото четене; към 5.20 пак започнах да мисля по спешния въпрос и реших да попитам моя приятел Миков (другаде (в един фиш) обяснявам какво разбирам под тази дума; никога не съм вярвал в приятелството, никога не съм намирал приятели, нито съм имал; наричам приятел човек, когото познавам от дълго време и който не ми е враг); на часа той дойде и седна до мен; колебаех се; треперех, но накрая с един малко рязък тон го помолих за 10 фр. за няколко дни (не знаех как да започна и се обърнах към него малко сухо). Отговорът беше даден само след няколко секунди, но достатъчни, за да почувствам червенината на лицето си. ”Нямам.”, каза ми той, „ще имам след десет дни”. Останах като гръмнат; стана ми топло и студено едновременно; бузите ми трябва да са почервенели; устните ми – да са пресъхнали; не зная как не припаднах. Очаквах всичко, но не и този отговор. Главата ми бучеше, гореше. О, разбрах какво е да просиш пари.

Това беше първият път, когато съм искал пари от някого; но моментът беше труден. Изобщо не съм очаквал. О, татко, ти, който толкова пъти си протягал ръка към богатите, за да ни осигуриш живота, когато не си имал пари; значи затова ти никога не бе усмихнат и щастлив; сега разбирам, че си търпял обиди, разбирам и ми ставаш още по-скъп. Двайсет години живееш така, двайсет години търпиш унижения. Понесъл си всичко, за да ни изхраниш, твоята любов беше божествена. Ти често се прибираще на обед прегърбен, с очи към земята, в толкова тъжен вид; хранеше се бързо или почти не се хранеше; не говореше, беше мълчалив; аз често те гледах, скъпи татко, и не можех да

си обясня страданията ти; но днес ги разбирам добре, въпреки че е малко късно; защото аз съм далече и може би няма повече да видя теб, който бе докаран почти до гроба от страданията си; но ти ще имаш син, достоен за теб, ти бе разбран.

Независимостта, гордостта, това е първата добродетел, която отличава човека; отнемете му това, какво ще остане: животното. Днес оцених стойността на парите; без тях – по-добре да умреш; да си принуден да просиш, да протягаш ръка към богатия, който дава с презрителна усмивка: о, смърт, ти си в моите ръце и по-добре теб, хиляда пъти по-добре. *Voltaire*, днес те разбрах и ти давам пълно право; ти си разбрал века и си искал да запазиш своята независимост; но си се излъгал, ако си имал друга цел.

Така първа грижа на човека трябва да бъде да се снабди с пари. “Бедността, това е низост. Пред низостта смъртта е за предпочитане.” (*L.de Lisle*)

6/1 1907.

Този следобед от страх, че няма да намеря място, чаках цял час. Програмата беше „*Damnation de Faust*” („Осъждането на Фауст”) от Берлиоз. Така чух три интерпретации на „Фауст”. Гуно, Шуман, Берлиоз. Намерих и трите интерпретации за безпогрешни; коя ми хареса най-много? Не мога да кажа. Този път музикалният гений поставя Фауст в Унгарската равнина. Сам е сред полята и разхожда своите мечтания, той е мрачен и се отегчава; изпява болката си. В далечината чува песни; слуша: гласовете приближават; това са селяни, които танцуват, пеейки. Така той се оказва единствен, който не успява да намери щастието в този живот; всички са доволни, пеят и танцуват; а той? Той се отдалечава и продължава своя път през равнината. Но ето, че чува първоначално в далечината, после по-отблизо военни песни; войници минават пред него; те пеят марша на Ракоци (марш, композиран от Берлиоз по една унгарска тема, за Ракоци; този марш е една от най-добрите части на произведението; много звучна и увличаща). Но войниците отминават. Фауст е в същото душевно състояние. Тук свършва първа част на Фауст; тя се състои от три сцени: 1. Фауст в планината сам. 2. Танц на селяните. 3. Унгарски марш на войниците. Във втората част се намираме в Северна Германия. Фауст е в работния си кабинет. Отчаян, ще се отрови; той държи вече чашата в ръката си; но камбаните бият, химнът на Великденския празник се чува. Фауст се разнежва; слага чашата на масата; би искал да може да живее щастливо, както

всички останали (сцена IV приключи). Появява се Мефистофел и му предлага удоволствия, радости. Фауст е учуден, но се съгласява да го следва.

Сцена VI започва. Той го завежда в една таверна, където Мефистофел смята да угоди на Фауст, това е таверната *Auerbach* в Лайпциг. Хор на пианиците. Пият, пеят, тези фриволни хора. Единият от тях, Брандер, пее песента на един плъх; всички аплодират. Мефисто на свой ред пее песента на бълхата; всички аплодират. „Да напуснем тези места”, казва Фауст. „Това не ти ли харесва?” извиква Мефисто; „Да тръгваме!” Те тръгват. (Започва сцена VII). Най-сетне стигнахме до най-интересната част от произведението. Храсталаци и ливади по брега на Елба. Прекрасна музика, мечтателна, приспивна. Фауст заспива. Мефисто призовава гномите и силфите; чрез божествени песни, толкова са красиви, те бдят над съня на Фауст, любимеца на Мефисто. Те танцуват, силфите около него (музиката е несравнима); обкръжават го с балета си и още повече го приспиват. Той сънува Маргарита, това е едно младо момиче с несравнима красота. Но силфите изчезват и Фауст се събужда; вика „Маргарита! Маргарита!”, под влияние на съня. При нея, към нейната стая ще отидем, минавайки през тези войници и студенти. Студенти и ученици с песни се насочват към града. Песента им е красива (смисълът е: пред градовете, пред момичетата, те винаги са победители; ако болката е по-голяма, по-голямо е и удоволствието). (Тези песни на войниците формират VII сцена). Втората част свърши.

Стаята на Маргарита. Фауст успява да влезе благодарение на мрака. Разглежда със страстно любопитство всичките предмети от стаята на девицата; гледа девичето ложе, което толкова го привлича. (Какво ли удоволствие ще изпита там!). В далечината барабани и тропети свирят отбой (това прилича на отбоя в София, вечерта, в казармите.). Фауст пее в стаята на детето. (Сцена X). Мефисто пристига; „ето я!”, пропява той: „скрий се зад завесите (от коприна); „Бъди по-спокойна, душо моя”, прошепва Фауст. Скрива се. (Сцена XI). Маргарита влиза; „Колко е задушно тук!”; отваря прозореца. Също е сънувала Фауст, един млад любовник, тя е смутена. Пее песен на царя от *Thulé*. (Музиката, песента са прекрасни; интерпретацията бе много добра). Накрая въздъхва; о, тя би искала да бъде обичана по начина на този прочут цар, до гроба. (Сцена XII). Пред къщата има площад. Мефисто призовава танца на лудите; серенада под прозореца на Маргарита; тя я кара да мечтае за своя любим, провидян в сънищата. (Тук музиката е удивителна.). (Сцена XII). Но тя вижда скрития Фауст; възможно ли е, това е той, това е нейният любим от съня; те се чувстват понесени един

към друг; те се целуват и изпитват върховно удоволствие. (Сцена XIV). Мефисто влиза; съседите, привлечени от техните песни, идват към къщата; трябва да се спасяват; Фауст е жаден за удоволствия, но трябва да се разделят. Маргарита е отчаяна. Край на трета част.

(Сцена XV). Маргарита е сама в стаята; тя пее за своята болка, за своите мъки; все още го чака, своят скъп любим, за него тя излиза, надявайки се, да го срещне; но той не идва. В далечината – хор на войници и студенти; те пеят както по време на щастливите времена, когато тя го притискаше в ръцете си. През това време Фауст е сред дивата природа: о, величествена природо, всепроникваема и горда, сред теб усещам, че живея; ти си тази, която може да изцели мъките ми! (Думите са изпълнени със сила, не си ги спомням ясно, исках да ги науча наизуст; музиката е повеличествена, както би подходило за едно призоваване на природата.). (Сцена XVIII). Мефисто му припомня, че някъде има една Маргарита, която го чака. „Не ми говори за това!”, провиква се Фауст. „А, значи ти не я обичаш повече (в действителност Фауст не успява да намери щастието в любовта). Но тя е в затвора, продължава Мефисто, осъждат я за отцеубийство (Маргарита използваше всяка вечер средството, дадено ѝ от Фауст, за да приспи майка си, надявайки се всяка вечер той да се върне; накрая майка ѝ умира и обвиняват нея). Фауст е потресен от тези думи; „да отлетим там, да я освободим: Маргарита, бедна, изоставена!”. „Но какво ти си направил за мен, - казва му Мефисто, - за да ти служи винаги?”. „Какво искаш?” „Подпиши този пергамент, че ще бъдеш мой от утре.” „Какво значение има утрешния ден, след като аз страдам днес!” Той подписва. Мефисто извиква два черни коня и те препускат с всички сили към затвора на Маргарита. Така започна това лудо надбягване през света, по планини, и долини. Те минават покрай селяни, пеещи молитвата „*Santa Maria, ora pro nobis. Santa Magdalena, ora pro nobis*”. Препускането продължава. Фауст трепери; страшни адски образи минават край него; но той казва на Мефисто: „Да продължим.” Една камбана съобщава за смъртта на Маргарита. Така Фауст отива в ада. (Сцена XIX). Той е захвърлен на пламъците, на вечните мъчения. Хор от демони, които възпяват триумфа на Мефистофел. Един глас пита „Той доброволно ли подписа?” „той се осъди доброволно”. Хор от демони и осъдени.

Епилог. На небето ангелски хор пее пред Бога: „Знайте ясно, сеньор, тази наивна душа обича много.” Маргарита е на небето. Ангелският хор пее нейния апотеоз: “Маргарита, радвайте се на щастието; може би един ден Господ в своето милосърдие

ще доведе и Фауст при теб”.

Много съм доволен от Фауст на Берлиоз. Той заслужава славата, която постига, въпреки, че малко късно; умира, без да види триумфа на произведението си. Но това е съдбата на почти всички велики мъже. Човек би казал, че тези гении са дошли да бъдат нещастни, за да страдат за другите. Но следващите поколения си отмъстиха за тях. И всичко това в полза на човечеството.

От този концерт се излиза тъжен и дори малко болен.

Неделя, 20/1 1907.

Ще напиша няколко думи за миналата неделя. Парите ми все още не бяха пристигнали, имах 50 сантима за деня. На обяд ядох само бифтек. И за вечерта няхах нито едно су. Напразно се опитвах да намеря пари; не успях да срещна българи - приятели. Към 5 ч. бях в състояние на отчаяние, доста обезпокоително. Стомахът започваше да ме измъчва и аз усещах болка и една цялостна умора, обзеха ме тъжни мисли. От този момент давам по-често милостиня на просяците. Аз останах само един ден без пари и какво мъчение бе за мен, а те прекарват целия си живот така. Когато си гладен разсъдъкът се губи; настроен си срещу целия свят. И вече разбрах откъде идват като цяло тези крайности на тълпата при революциите; гладът е най-големият бич. После се размислих за публичните жени и за уважението, което трябва да им се отдаде. Ще изложа мислите си по-надолу. Времето беше добро; разхождахме се по булеварда; безразличието на хората се чувстваше още по-силно; полезни са тези дни, когато оставаш без ядене, без пари, те ни карат да научим неща, които по-рано не сме знаели. Тази вечер имаше банкет, организиран от българите, за посрещане на Новата Година, беше 31/ХІІ. И аз няхах нито една стотинка. Разхождайки се така, срещнах двама приятели, единият ми зае 2 франка; дишах по-лесно и вече не бях гладен; малко по-късно един друг ми зае 5 франка. Съдбата се промени. Успях да отида на банкета и бях радостен. Забравих бедността си. Млад съм и младостта забравя бързо.

Мисли за публичните жени.

Какво уважение им се полага? За да разреша този проблем, бих желал да изследвам каква е разликата между тях и омъжените жени, които официално имат съпруг. По-голяма част от жените нямат никаква друга задача за изпълнение, освен задачите в семейството. Те не печелят сами хляба си; техните съпрузи са тези, които

работят за тях, които ги хранят и обличат. Тези жени са намерили съпрузите си благодарение на телата си; съпрузите имат нужда от една жена, за да задоволят своите естествени нужди и те си я набавят; те намират в жените това, което търсят и за това им плащат и ги хранят. Публичната жена се намира в абсолютно същата ситуация; тя не изпълнява никаква работа; намира храната си благодарение на тялото си; мъжете, за да задоволят нуждите си, я търсят и за услугата ѝ плащат. И в двата случая имаме от едната страна мъже, които плащат, и от другата - жени, които благодарение на женските си тела, си печелят хляба. Няма никаква причина да уважаваме повече едните от другите. Напротив. Омъжената жена намира в съпруга си повече удоволствие; тя се отдава на сладострастието повече от другата, тъй като няма никакво притеснение за бъдещето си; тя знае, че винаги ще намери това щастие, което притежава; че след сладострастния момент ще остане в леглото на съпруга си, че утре ще има какво да яде и пие; докато другата изпитва само едно преминаващо удоволствие; тя не може да се радва изцяло; тя знае, че след удоволствието на мъжа, трябва да го напусне и да се влачи по улиците до своята мансарда, където ще трепери от студ и от глад на следващия ден. Да, те са щастливи вечерта в бирарията, но от същия тип радост като моята в навечерието на новата година; бях щастлив, но само за един момент, и още - бях сигурен, че на следващия ден ще има с какво да задоволя стомаха си; публичната жена, гладът я преследва всеки миг.

И после необходимостта да спи с най-отвратителните мъже. Тя е нещастна. И ако трябва да уважаваме жените, публичните жени най-вече са тези, които са достойни за уважение. Те са жертви на обществото, на което дават толкова, колкото и останалите, без да получават друго освен презрение.

И така една от максимите за следване в бъдеще ще бъде: "Еднакво уважение към омъжените жени, които нищо не работят, и към публичните жени, които нищо не работят". Но какъв респект трябва да имаме към жените, които работят, към жените, караци файтони, към жените лекари и адвокати? Тук се поставят други въпроси. Днес само ще ги загатна. Човек може да работи с тялото си, със своя ум и със своя разсъдък. Един работник работи с тялото си, един учен с разума си; публичната жена също с тялото си. Трябва ли да уважаваме повече човекът, който работи с тялото си, отколкото този, който работи с разсъдък си. Публичната жена изкарва хляба си със своето тяло; работникът също. Кого трябва да уважаваме повече? И накрая кого трябва да уважаваме повече - човекът, който работи или човекът, който не работи?

Днес ходих в *Saint-Cloud*; заминах в три часа, пристигнах в четири, останах до пет, върнах се в шест и двайсет. Беше студено, когато пристигнах. Все пак денят беше хубав.

В Гръцкия ресторант. Под Асоциацията.

Ядох чорба сред една разнородна по националност публика, която все повече нарастваше. Чуваха се различни езици и това увеличаваше шума. Ето, че влиза една красива жена. Каква жена! Тя беше придружена от друга млада жена. Седна срещу мен. С високо чело; черна коса; фризирана по превъзходен начин; две черни очи, които играят в орбитите си; прав и фин нос; очарователни устни. Под прекрасна глава, една бяла и матова шия като кожата на лицето ѝ; и после силен привличащ бюст; и жълто цвете по средата. Би трябвало да е гъркиня, защото попита шефа за нещо на гръцки; но нейният френски е толкова правилен, че не може да се разбере дали е чужденка. Аз проточвах моята вечеря колкото се може повече, за да мога да съзерцавам този дар на природата. Влязоха музикантите. Единият свиреше на китара; другият - на мандолина; „*Sole mio*” започна. Шумът продължаваше в стаята на ресторанта; тя стоеше на мястото си с лице обърнато към мен, който дръзко хвърлях погледи в черните ѝ очи. Публична жена ли беше това, тази красива гъркиня, най-красивата жена, която ми се бе случвало да видя.

Възможно ли е една подобна красота да остане непокътната; какво прави тя в този ресторант? Ако поне имах твоя портрет, скъпа красавице с черни очи; ще те видя ли някога отново, преминаваща жена, която хвърля амурчета около себе си?

Залата имаше една необяснима привлекателност тази вечер за мен; беше пълна с поезия; или по-скоро аз се пренасях във Венеция, в една гондола, с тази жена до мен; а в далечината звуците на „*Sole mio*”. Никога няма да изпитам това щастие, никога, за жалост.

27./I./1907 г.

Ето, че премина една студена седмица. Все пак аз прекарах добре. Сряда бях в Одеон да гледам „*Les oiseaux de Passage*” („*Преминаващите птици*”) на *Maurier*

Donnay. Пиесата не беше лоша. Една млада рускиня се запознава с един млад французин в Швейцария. В Париж те живеят в една къща. Младото момиче е на пансион в семейството на младия мъж. Тя е една от най-модерните жени; социалистка или свободомислеща. Той е буржоа. Той ѝ предлага брак и тя приема. Те са на прага на женитбата, когато идва новината, че първият мъж на младата рускиня, принц (сикх) е жив в мините на Сибир. Призована от своя приятелка към своя дълг, тя напуска френското семейство и годеника си, за да отиде и успокои страданието на своя принц. Авторът се възползва от този епизод, за да представи живота на руските студенти в Париж. Пиеса с посредствена стойност, но не безинтересна.

Днес, неделя, прекарах следобед в *Châtelet*. Оркестърът *Colonne* имаше концерт. В програмата имаше 1. прелюдията *Fervaal* на *Vincent d'Indy*, която ми хареса 2. Симфония в до минор на *Eugène Cools*, която не ме разочарова; имаше двама или трима индивида, които освиркваха; те си мислеха, че правят чудо; симфонията не беше толкова лоша, за да бъде освиркана. Те се бяха снабдили със свирки, което показва, че работата беше предрешена. 3. *Harmonie du soir* („Вечерна хармония”), музика *G. de Saint-Quentin*, написана по стихове на Бодлер. Мелодията беше изпяна от г-ца *Yvonne Dubel*, която интерпретира произведението по един прекрасен начин по мое мнение. Нейният глас, малко дрезгав, даваше сила на стиховете на Бодлер. 4. *Prélude a l'après-midi d'un Faune* ("Следобед на един Фавън") от Клод Дебюси. Красива музика. Ако не бях прочел поемата на Стефан Маларме, нямаше да мога да я разбера достатъчно. 5. и най-накрая Рихард Вагнер, това име очарова французите; една мъртвешка тишина се възцари; след това, аплодирайки, викаха „браво” и „ура”; дълбоко се съмнявам, че цялата публика разбира добре тази музика, но името е достатъчно, за да предизвика аплодисменти; това е най-известният и най-модерният музикант в Париж. За първи път слушах произведения на Вагнер и не успях да ги разбера. Първоначално свиреха увертюрата на *Vaisseau fantôme* след това *Les murmures de la forêt* („Шепотът на гората”) на *Siegfried*, после дойде ред на прелюдия от *Tristan et Iseult. La mort d'Iseult* („Тристан и Изолда. Смъртта на Изолда”); накрая *Marche Funèbre* („Погребален марш”) от *Crépuscule des Dieux* („Мракът на Боговете”). Всичко това беше изпълнено бързо и не можех да ги сравня, нито оценя. Но, което разбрах най-добре и което най-много ми хареса, беше „Шепотите на гората”.

Ще се опитам да изуча Вагнер и ще мога да се произнеса върху това, което ми харесва или не от неговата музика.

В 1 ¼ ч. вчера бях в Булонския лес; беше студено, но се чувствахме добре. Езерото, замръзнало в единия си край, с доста здрав лед, за да могат няколко души да се отдадат на кънките. Както винаги, имаше доста хора. Гората е грозна; нито едно листо, беден изглед. Улиците доста прашни, никъде в Париж няма толкова здрав и чист въздух; трябва да се излезе от града, да се отиде в *Saint-Cloud*, за да се намери малко свежест във въздуха.

Вечерта присъствах на представянето на „*Chatterton*” най-важната пиеса от Алфред дьо Вини. Като цяло пиесата не е зле. *Chatterton* е болен от странна болест; „Омраза към живота, любов към смъртта” и очевидно трябва да свърши със самоубийство. Съществуването му е кратко, той умира на 18 години, но е имал достатъчно време, за да повлече със себе си и една красива жена, майка на две деца. Тя е жената на един собственик, при когото *Chatterton* наема малка стаичка, където работи върху стиховете си; той е поет; стихотворенията му го правят известен, но е беден; той има богати приятели, милорди; те го търсят, но той презира живота им и ги избягва. Неговата склонност към мечтите, външността му, младостта му, неговият умислен и сериозен вид го правят приятен в очите на красивата домакиня (актрисата, която играеше ролята, беше с несравнима красота; чудесно тяло; толкова наивно и грациозно лице, че имах желанието да я стисна в ръцете си и да изпия душата ѝ от нейните женски устни). Той се влюбва. „Каж ми, - казва тя на квакера, който е свидетел на цялата драма, - от къде е тази болка в гърдта ми, защо треперя винаги при вида му.” Този пасаж от драмата е очарователен. В едно от действията *Chatterton* е в стаята си; иска да пише, но какво, как; вдъхновението му не идва; образът на жена безпокои почивката му, не го оставя спокоен; Вини тук предава добре това състояние. Той плаче, вика, хвърля се на леглото си; напразно; нищо не може да се направи. Исква да пие опиум, но квакерът пристига навреме, за да го спаси. (Не харесах тази сцена; тя напомня детските драми; мелодрамите; неговото посещение не е на мястото си). Той му казва, че има право да разполага с живота си, но не и да накара да умре друга жена; признава му, че тази жена го обича; *Chatterton* не е недоволен от новината; няма да се самоубие; ще живее за нея, за да живее и тя. Мислех, че пиесата е свършила. Тази развързка е приемлива. Той избира живота, бие се срещу болестта си за доброто на ближния. Но Вини пожела да доведе драмата докрай и край, който ѝ даде е за предпочитане. *Chatterton*, се обръща към *Lord-maire*, за да поиска финансова помощ;

той възприема *Lord-maire* като отговорен по държавните дела и затова се обръща към него; мисли, че държавата трябва да помогне на поетите; които са по-висши от другите; той не играе зле ролята на поет; презира хората, тези животни, тези низши спрямо него същества, и той - полубогът. Тази идея е най-глулавата, която може да се измисли; и като си помисля, че една голяма част от поетите се държат като свръхестествени същества, не мога да се въздържа да не се надсмея над духовната им бедност. Никога Омир не е презирал хората. Ако поетите ни са си самодостатъчни, да мълчат; защо да пишат за тази тълпа? Защо да й мислят злото? Те си вярват много, но в действителност не са по-висши от много други. Този, който е съвършен, той не презира; той ще остане безразличен; да мразиш, това вече означава да се унижиш. Но да оставим това; тази идея е обща за всички романтици. *Lord-maire*, стар приятел на неговия баща, идва при него, дава му една сума и му предоставя мястото на паж. Останал сам *Chatterton*, възмутен от хората, изгаря произведенията си - това го разбирам; нищо по-добро не можеше да направи от това да изгори тетрадките си, посветени на хората, които мрази; но той пие опиум - това не мога да го разбера; да се убиеш, това е слабост. Да живееш, презирайки другите, нищо да не правиш за тях, разбирам, но да се убиеш за тях, това е абсурдно; да се убия за тези, които презирам, но това означава да им придавам стойност. Не, истинският горделивец трябва да живее, презирайки, както го е направил Вини; само че Вини, за да играе добре ролята си, не трябваше да пише нищо.

След „*Chatterton*”, който е една задоволителна пиеса, се игра друга пиеса или поточно ни дадох урок по социален морал; пиесата се казваше „*Les Remplaçantes*” („Заместничките”) от *Brieux*. Пиесата си има теза: „всяка майка трябва да кърми детето си, тъй като в противен случай детето е изложено на смъртна опасност и то не само детето на богатата майка, но също и това на кърмачката; нито едното, нито другото могат да се възпитат както трябва после, тъй като жената, която не кърми детето си, може да се изложи на някои опасности, произтичащи от въздържанието”.

Това е пиеса, подобна на „*Les araignées*” („Паяжината”) също от *Brieux* мисля. Тезата там беше: „мъж, болен от сифилис, не бива да се жени; той представлява опасност за жена си, за кърмачката, за децата.” Екипът е добре избран и пиесата, въпреки своята фрапираща тенденция, не дразни.

10/II/ 1907.

”Ернани” съдържа невероятности, които се срещат само при Юго. Идеите са банални и често глупави и абсурдни. Тази пиеса е може би произведението, което характеризира най-добре Юго. Вижда се неговият семпъл вкус на човек от народа, на романтика; като един селянин, който обича кралския лукс; въображението му е поразено от него; убеден съм, че е искал да бъде на мястото на краля, изобщо да бъде крал, един *Charlemagne*; и в действителност голяма част от живота му е била битка за получаване на популярност, да се наложи над тълпите. Защо пиесата все още има толкова голям успех в наши дни? Защото романтичното и невероятното винаги са се харесвали на хората; същото обяснява успеха на романите на интригата, тъй като декорите на пиесата са неща, които не се виждат по улиците и които се харесват поради загадката; защото властта на Юго е все още почти в силата си и най-голямата глупост, изречена от него, минава за диамант; най-сетне, защото тя е една от най-добрите пиеси на романтичния театър и като такава привлича цяла тълпа чужденци и любопитни. Тази пиеса ще живее ли още? Мисля, че не. Ако тя може да се държи на сцената, извън от горепосочените причини, тя го дължи на това, че от Юго нататък Франция не е имала нито един голям поет драматург, успял да придобие подобен авторитет. Но когато един такъв човек се появи, това ще се дължи на успеха на „Ернани”.

Но като цяло, какво ще остане от огромното творчество на Юго? Юго романист. Кой чете днес неговите „Клетници”, неговата „Парижката Света Богородица” и т. н.? Неговите драми и поезии? Винаги ще се говори за него, но няма да го четат. Доволен съм, че го гледах. Пиесата има историческа стойност в литературата. Усеща се влиянието на Шекспир; могъществото на фантазията шокира; има движение в пиесата; тя е любопитна, сцените интригуват. Последната сцена, ако беше по-истинна, би възбудила по-голяма емоция.

12/II/1907.

Блажни вторник, дъждовен ден; улиците са доста кални; до 4 ч. следобед дъждът валеше. От 4 ч. тълпите се отдадоха на фриволните си забавления, боят с конфети бе много оживен, въпреки че не толкова, колкото миналата година. Големите булеварди представляваха любопитна гледка; маса от хора, различни викове, вой, земя, покрита с конфети, жени в делириум хвърлят с пълни шепи, мъжете им отговарят; и това продължава до безкрай. Страстта гори в очите им и се разменят разкъсващи погледи. Гледайки тези хора, се питах какво по-висше от животинското може да се открие в тях, за каква Божествена частица става дума? Това чисто и просто е животното, което се

ражда и умира като куче. В него няма нищо друго освен материя; постепенно се запътвам към материализма, т. е. доктрината, която отрича наличието при човека на природа, по-висша от телесната, и обяснява всички феномени на съзнанието чрез материята, като ги възприема като нейни продукти.

От 1 до 4 ч. бях в Лувъра. Отидох да видя скулпторите. Видях доста, всичките шедьоври. Смятам да опиша другаде впечатленията от тези произведения. Постепенно започвам да установявам вкуса си спрямо произведенията на изкуството; по-добре чувствам тяхната красота и изпитвам емоциите на артиста пред неговото произведение. Култът към красотата се формира в мен с все по-голяма сила. Красивата жена и красивият мъж са, може да се каже без преувеличение, един от шедьоврите на природата и са най-достойни за любовта ми. Красивото в природата е това, което трябва да обичам и обожавам, което обичам и обожавам. Жената като тяло е най-красивото творение на природата и пред красивата жена се прекланям. Но тази красота е временна; преминава бързо. Така изкуството ми прави услугата да я обезсмърти в този свят и по този начин смисълът на изкуство става за мен очевиден. То прави безсмъртно това, което е временно. Красивото в природата трябва да формира един култ според мен; но красивото трябва да бъде трайно. Затова обичам планината, която е красива и вечна; обичам жената, която е красива, но тя е ефимерна; но изкуството я прави вечна; така мога да обичам жената като красота и вечност. Защо красивото трябва да бъде трайно? Но иначе не бих могъл да го обичам винаги; един ден ще изчезне; само това, което трае, е в състояние да ме накара да се забравя по него. Видях „Венера” на Медичи, която ми хареса много и чиято поза намирам за доста възбуждаща; бих желал да я прегърна, независимо че е от бронз; „Венера” на *Guide*; „Венера” Милоска, която е идеалната красота, може би прекалено идеална и други още.

14/II 1907.

Напразно зная, че със смъртта всичко изчезва и нищо не остава от мен, треперя пред това състояние, пред неизвестното; да заспиш завинаги, без надеждата да видиш отново това красиво слънце, тези очарователни цветя. Какво ужасно състояние, нищо да не чувстваш, изцяло да се забравиш. О, Светлина, Слънце, Звезди! Ще трябва ли един ден да ви напусна завинаги? Жестока природо, защо не си ни направила безсмъртни, какво щеше да ти струва това? О, отчаяние, живот, който изтичаш, ето ме неусетно пристигнал в средата на моята кариера. Трябва ли да умирам след двайсет години, кажи, жестока природо! Няма повече да мога да те виждам, о, мое красиво

слънце; не ще усещам повече вашите ухания, земни цветя, да бъдеш човек и после да станеш материя, да се смесиш с всичкото! Разбирам те, о велики Гьоте; да светлина, още светлина! Живот, живот! Скъпи Бодлер, как си успял да не мислиш за този ужасен край? Как си могъл да бъдеш щастлив, чувствайки смъртта под краката си? Едва започнах да се осъзнавам; трябва ли сега да умирам?

17/II 1907.

Вчера вечер видях „*Les Puissances des Ténèbres*” („Могъществото на Мрака”), пиеса на Толстой. Бях гледал тази пиеса в София преди две 2 години; сравнявайки играта на актьорите по удоволствието, впечатлението, което ми направиха, намирам, че тези от София играят добре. Може би защото пиесата се вписва добре; руснаците са подобни на българите; един български актьор може по-добре да пресъздаде руската душа. Пиесата губи много при превода. Актьорите, които представят руснаци, говорят на френски, имат френски жестове и това шокира. Но това, което шокира най-много са грацията, красотата, деликатната кожа на актрисите, които играят женските роли в пиесата. Никога една руска селянка, даже френска, не ще има толкова красиви, чисти и лъскави коси; толкова бяло лице, толкова деликатни ръце; толкова грация в движенията, колкото тези актриси, които се насилваха да играят руски селянки. Бащата на Никита имаше кожен костюм на богат файтонджия и не на някой селянин. Вън от това пиесата беше изиграна добре. Пиесата е доста замъглена и за да се разберат събитията така, както трябва, а и самата тя да бъде разбрана по-добре, трябва да се прочете. Централният персонаж е Никита и е доста странен. Родителите са по-малко странни. Бащата е религиозен, вярващ в Бога човек; враг на всяка непочтеност, приятел на правдата, един обикновен човек, наивен, но изобщо добър. Майката е най-отвратителното същество на света; не се спира пред нищо; никакви скрупули не я достигат; именно от нея идват всички престъпни планове. Тя иска да ожени Никита за едно младо момиче N.; но за да успее да получи къщата на баща му, тя съветва младото момиче N. да отрови баща си; защо това младо момиче се съгласява на това, не успях да разбера. Може би обича Никита; също така е зле настроена срещу своя баща, тъй като той я третира доста строго. Във всеки случай тя го отравя и той умира. Никита е изнасилвил Марина, младо сираче. Неговият баща държи той да се ожени за деvojчето, за да поправи обидата; по съвет на майка си и на бъдещата си съпруга той я гони и отблъсква. Накрая се оженва за N. Така едно престъпление е извършено от N., тя отравя баща си, за да вземе парите му, майката на Никита и той самият са в течение на

нешата. Друго престъпление е обидата, която Никита нанася на Марина, изнасилвайки я и отблъсквайки я след това. Никита, оженен, се оказва богат; от слуга, какъвто е бил, той става господар; вместо самият да работи, си наема слуга; отдава се на виното, на един нередовен живот, малтретира жена си; той вече не я обича; той обича сестра си Акулина. От връзките с последната се ражда дете. Майката на Никита и неговата жена са решени да го убият, за да се освободят от него. Никита по тяхно настояване го поваля в мазето и го премазва с коляно. Но започват неговите мъки. Той е обсебен от вика на детето, умиращо под неговата обувка. Угризенията не му дават покой. Изпада в някаква лудост. След убийството тича из селото като луд. Минава известно време. Омъжват Акулина. Сватбата се празнува в къщата на Никита. Той е наранен повече от всякога. Става от масата и отива на двора. След четвърт час той трябва да даде благословията си на тази, която е изгубил, на Акулина младоженката. Исква да се обеси, но един инцидент го възпрепятства. Идват да го търсят. Младоженката излиза, всички я заобикалят, очаквайки той да даде своята благословия. Така в един момент на делириум той признава всичките си престъпления, обръщайки се към присъстващите жертви, за да поиска прошка. Един полицай, присъстващ на празника, съставя протокол; той е вързан от жандармите.

Пиесата включва 5 акта и 1 сцена. Краят на втория акт бе прекрасно изигран; актрисата рева, по-скоро ви толкова естествено, че за миг забравих, че съм на театър. Третият акт съдържа прекрасни моменти. Думите на бащата към Никита имат странна сила; те проникват във вас и ви плашат; това се дължи колкото на тяхното значение, толкова на условията, на момента, в който са произнесени. Моментът, където след заминаването на бащата Никита вика, пиан: „Колко ни омръзнахте!“ е красив и тъжен. Четвъртият акт е страховит или ако не напълно невероятен, най-малкото доста преувеличен. Той създава впечатлението, че в нас се възпроизвежда една невероятна драма, престъпление от вестник *Le Matin*, описано не без преувеличения. Сцената, която следва е може би най-важната от пиесата. Там Толстой излиза на сцената като Никита, за да проповядва християнски морал, а именно максимата: „Трябва да изповядаме греховете си.“ Така Никита води живот, пълен с престъпления, накрая той намира покой, изповядвайки се. „Ето така трябва да се постъпва.“ казва пиесата. За да разберем по-добре какво е искал да ни предаде, трябва да прочетем пиесата.

Днес аз и други двама приятели отидохме пеша на *Suresnes*, през Булонския лес; много се уморих. Беше меко, но мрачно; дъждовни облаци ни обкръжаваха; не заваля.

Приятна, но уморителна разходка. На връщане взехме корабчето. В 6 ч. ½ бяхме в квартала. На брега на Сена, в едно кафе опразнихме бутилка бяло вино, Сена течеше мръсна под краката ни, пейзажът беше тъжен; нито едно листо, никаква зеленина.

24/II/1907.

След обяд минах през *Châtelet*: концерт на *Colonne*.

Бетовен „Пасторална симфония”. От първия звук се разбира, че ни говори един гений. Различните звуци се хармонизират прекрасно и предизвикват приятно впечатление, което се отпечатва в душата. За първи път слушах Бетовен.

Кл. Дебюси. „*Le jet d'eau*” („Водоскок”). Стихотворение на Бодлер: слаба музика. Изпята лошо. Ако прочетете стихотворението, удоволствието ще е по-голямо.

Ed. Lalo. „*Symphonie espagnole*” („Испанска симфония”). Красива музика. Господин *Firmin Touch* свири добре на цигулка. Той свири виртуозно, но музиката не ми говореше много.

Félicien David. „*Le désert*” („Пустинята”). Ода-симфония. Поезия *N.A. Colin*. Добро произведение. „*La marche de la Caravane*” („Ходът на кервана”) е представена много добре от автора. Песента на *Muezzin* бе извикана на бис. Рецитацията на стиховете ми се стори неуместна. Също бих предпочел произведението да свърши малко след песента на *Muezzin*, когато керванът е тръгнал и само се чува един слаб звук. Произведението ми хареса. Солата бяха изпети от *M. Plamondon*, който пее много добре. На излизане видях една жена-колар. Феминизмът бележи своя прогрес.

Няма нищо по-отблъскващо и по-омразно от човек, който е научил или по-скоро е чул тук и там някакво частично знание, да мисли, че е в състояние всичко да критикува. Човекът от народа, невежиат признава своето невежество. Той не мрази. Ако нещо не му хареса, той се въздържа да изказва мнение. Той по-скоро се самообвинява отколкото да обвинява другите. Човекът, който има истински познания, никога не се произнася бързо; той размишлява, претегля и накрая ако открие нещо лошо, не показва недоволството си чрез свиркания, но по начин, достоен за него. Младежът, който все още няма цялостни познания, но който искрено иска да се образова, никога не се произнася шумно; той вижда, че трябва работа, талант, за да се направи и най-малкото нещо. Но какво да кажем за тези хора, най-вече на възраст

между 20 и 30 години, които вярват, че знаят всичко и си мислят, че са в състояние всичко да съдят. Те свиркат, изразяват мнението си безобразно. Те знаят всичко. Нищо не им е чуждо. При музиката: това, което не им харесва, те са готови да мислят, че то няма стойност; без да се питат дали произведението е лошо или самите те не са в състояние да го разберат. Тези хора са най-отвратителните човешки същества. Те са самодоволни; те не се възхищават от нищо. И тяхното глупаво изражение, добре сресаната им коса, напарфюмираните им дрехи, всичко по тях показва едно пълно задоволство. Низки души.

03/III 1907.

Ето че три дни от март минаха, красиви пролетни дни. Усещане за съживяване.

Днес, неделя, след обяд, чух в църквата на Сорбоната, „Сътворението на света” от Хайдн. Лоша интерпретация, която разваля произведението. Очаквах нещо повече и без съмнение произведението е по-интересно, но не успях да разбера, нямах либрето и по причина на лошата интерпретация.

10/III 1907.

Днес имаше представяне в чест на Ж. Ж. Русо, организирана, за да отговори на критиките на г-н *Jules Lemaître*. Големият амфитеатър на Сорбоната беше препълнен. Повече от 2000 души бяха дошли, от които една голяма част, струва ми се, бе съставена от чужденци, най-вече руснаци, дошли колкото от симпатия, толкова от любопитство. Произнасяха се дълги и уморителни речи; имаше оратори, които ми изглеждаха като проповедници - инквизитори, които доста успешно биха подложили авантюристът (*Jules Lemaître*) на най-ужасните изтезания. Ако Русо ги беше видял, щеше да бъде поласкан и доволен от това множество, което беше дошло да го чества, но в същото време може би щеше да бъде възмутен от педантичния вид на някои от ораторите. Не бях чел критиките на *J. Lemaître* и не знаех дали те не запазваха чисто научния си характер; все пак тази презентация ми изглежаше малко странна; самите оратори откриха противоречия и грешки на Русо; те възхваляваха поета у него, приятеля на природата; но дали *J. Lemaître* разпознаваше това в него; уважаваше ли поета у Русо; не знаех; но мисля че той критикува Р., най-вече във връзка с неговите политически теории (после научих, че *J. Lemaître* е говорил с Русо по обсъжданите части; и в този смисъл презентацията имаше смисъл). Презентацията трябваше да се води от г-н *Briand*, министър на образованието и културата, автор на „Отделянето на църквата от

държавата”; но той не дойде; на негово място беше дошъл г-н *Dejardin Beaumetz* подсекретар на “Изящните Изкуства”, човек с висок ръст, плешива и широка глава, олимпийска, както се изразяваше един вестник. Между ораторите фигурираше г-н *Jean Richpin*, добър съвременен поет; той говори красноречиво; силен и приятен глас; красиви жестове; неговата реч, кратка и много добре направена беше последвана от бурни аплодисменти; задоволство набразди челото му и той седна триумфиращо в стола си, разположен в центъра на естрадата; оттам той владееше публиката и за момент в неговия вид имаше нещо величествено. Той е по-скоро висок на ръст, добре сложен; здрава глава, полуплешива; челото не много голямо, с носа образуваха красива цялост. В началото и в края се свиреше „Марсилезата”, която изслушахме прави. След речите се изсвириха произведения на Русо, а именно мелодиите от „*De vin du village*” („Вино от селото”); музиката се заглушаваше на моменти и хорът взимаше надмощие; песните ми напомняха религиозните песни, които се пеят в София (Свети Крал). След това един хор от малки очарователни момичета пееше песни (може би те също бяха на Русо). Други млади момичета, грациозни и леки като пеперуди, танцуваха, в стилни костюми. Не е необходимо да казвам, че продължителни аплодисменти придружаваха тяхното влизане и излизане. Когато става дума за жени, французинът се забравя. Плюс всичко по време на тези 3 ч. ½ можах да съзерцавам гениалната фреска на Париж от *Chavannes*, която прекрасно украсява този амфитеатър.

17./III./1907

През седмицата се беше случило едно голямо събитие в България. Министър Петков беше убит на публично място, пред Борисовата градина. Генадиев, който го придружаваше, се бил отървал с лека рана, Савов и Станчев изобщо не били пострадали. Така се доказва още веднъж поговорката; „Смъртта е съдбата на всеки тиранин”. Бях много доволен от тази новина, която научих вторник сутринта от *Le Matin*.

Петък вечер отидох на първото представление и генерална репетиция на пиесата на Мил – „*Francis de Croiset et Emmanuel Arène*” в театър *Réjane*. Пиесата бе посредствена, без голяма стойност. Интерпретацията беше прекрасна. Г-н *Réjane*, който виждах за първи път, играеше много добре. Видимостта от залата също беше прекрасна. Тоалетите - пищни, бели гърла, мраморни рамене, отвори, които се показваха срамежливо при някои, а при други - по-видимо. Театърът, скоро ремонтиран, е шик, фойетето е голямо; но залата не е голяма.

Днес съм отегчен; това ми се случва рядко. Може би, защото съм неразположен. Нямам желание да работя, нито да се разхождам. Уморен съм.

1./ IV/1907.

Миналата седмица беше изключително хубава. Под пролетното слънце дърветата започват да се покриват с листа. Пролетта се възцарява в цялата си красота.

Предходната седмица отидох два пъти в *Opéra Comique*. Първия път гледах „*Manon*”, музика на *Massenet*, взета от романа на абат Прево. Очарователна и чисто френска пиеса. Манон, младо момиче, искрено и леко; тя обича любовта, както и богатия и лъскав живот. Двамата любовници са толкова наивни, толкова невинни! Музиката прекрасно се хармонизира с лиричните излияния и чувства на двамата любовници; трогателна музика, страстна, с една изящна деликатност.

Също видях „Кармен”, шедевъра на Бизе. Това е едно прекрасно произведение. Тук страстта е луда. Любовта на Дон Хозе е трагична. Кармен е един прекрасно представен персонаж; нейният характер, нейната любов, нейната искреност, нейната смелост я правят една забавна личност, но също и опасна; нейната жестокост съвпада точно с нейния характер на бохем. Всичко в това произведение е страстно. Сцена пета на първи акт е с най-силната; разкрива се страстният характер на Кармен; нейната песен и музиката, която я придружава, са едно от най-красивите неща, които съм чувал в Париж. Цялата пиеса създава впечатление за живот и сила; ариите на Тореадора допринасят за това. Ролята на Кармен беше чудесно изпълнена; мощната ѝ гръд, силното ѝ стройно тяло, имаха с какво да омагьосат Дон Хозе; черната ѝ прическа, украсена с две крещящо червени рози, черните ѝ огнени очи запалваха сърцата на младите, които бяха около нея.

(Вчера бях на *Saint-Cloud*.

Половин час вече параходчето плува между грозните брегове на Сена; най-сетне гористите хълмове на околностите се показаха; плажът остана зад нас.)

4/ IV/ 1907.

Нещастното момче имаше сух и изморен вид. На 12 години, когато другите деца са в телесен разцвет, то ходеше изморено, с очи на мъртвец. Край ресторанта се спря. Раздавачът на реклами му поднесе една; то я изгледа, прочете я и като хвърли поглед към масите, горчиво се усмихна и продължи. Усмивка странна, усмивка на страдалец.

Гладът го мъчеше и парите му липсваха. Пред таверната на Пантеона, на ъгъла се спря. Една курва се прегръщаше с един добре облечен младеж; момъкът я целуваше, тя уж се отбраняваше. Слаба усмивка прошари и сгърчи бледите му пустали страни. Може би то си представяше своя идеал: някое съвършено младо момиче, с весела усмивка; любов достойна, наивна, пълна с прелести. Но като че ли сълзи блеснаха в ъглите на очите му; нещастна е била неговата любов, горкото момче. Наблизо едно нещастно създание, окичено със звънци, обръщаше внимание на проходящите върху рекламата на гърба му; момчето го изгледа и се засмя, този път с обикновен, почти весел смях. Ръцете в джобовете на панталоните, с прегърбени рамене, поглед уморен, то продължи из тъмнините на булеварда. То вървеше бавно, клатейки се; нещастно създание, може би тази нощ ще ти е последна; зората ще те облече с лъчите си, простряно нейде из фобурга (предградието). Ах, тези цивилизовани народи!

14.IV.1907.

Вчера вечерта бях в Одеон. Пиесата, която се играеше, се казва „*Florise*”, едно от най-добрите произведения на *Th. de Banville*. Пиеса с несравнимо изкуство; тя бе изпълнена от една красива актриса. Редки са тези моменти, когато напълно се забравяш, когато живееш чрез душата на артиста, когато си целият поезия, идеал, мечта. *Florise* се появява в третия акт в средата на един чудесен парк; декорите са с рядко срещана красота; не мога да опиша как беше облечена *Florise*, но тя ми се стори толкова красива; нейните пози, движенията ѝ ми изглеждаха толкова артистични; гласът ѝ бе толкова мелодичен, толкова галювен, че треперех с цялото си тяло; съзерцавах я тази *Florise*. Това бе един превъзходен момент, който преживях. Колко е красива в четвъртия акт. Тя е със зелено манто. Не, това е изкуство, от най-висока степен; пластично изкуство и поезия, обединени заедно. Никога не съм бил толкова доволен от пиеса. За отбелязване е, че трептах от удоволствие, гледайки тези толкова красиви сцени и тази толкова очарователна *Florise*. За пръв път осъзнах върховното удоволствие, което красотата може да дари; чистата красота на формите, на хармониите, на цветовете, на звуците. Изкуството за самото изкуство ми се разкри с нова сила. Тази вечер разбрах тази сила, почувствах я. Това бе един от най-красивите моменти в живота ми.

Вчера вечерта бях в *Châtelet*; присъствах на един доста интересен киноспектакъл.

За да разбереш психологията на един народ, трябва да изучиш не високопоставените му среди или висшето общество на този народ; не, чуждото влияние там е много силно и скрива истинския национален характер. В средата на обикновените буржоа, на работниците, се разкриват основните чувства на един народ. Френският народ, казват го много често, е развратен. Това е може би така в известна степен. Но това, което е неоспоримо, е, че чувствата на щедрост и чисто моралните чувства са в изобилие.

Вчера вечерта още веднъж успях да се убедя в тези две черти на френския характер: обич към родината и доброта на сърцето. В определен миг се изпълни Марсилезата; електричен ток премина през публиката; голяма част от присъстващите започнаха да пеят този прекрасен химн, който припомня на всеки французин и дори чужденец толкова спомени за радост или за нещастие; французинът обича своята родина, той е патриот; и не разбирам защо толкова теоретици предлагат, като *Vâche* да отречем това чувство; вярно е, че много лесно то може да се превърне в егоизъм, но това може да произтече от почти всички чувства; патриотичното чувство, добре преценено, в никакъв случай не може да навреди на световния мир. Една от сцените на киното представяше възрастен мъж, който бива лъган от жена си; селянинът заварва виновните и полудява; отвеждат го в болница и там зад гърба на лудия, неговата жена целува любовника си. Една жена зад мен, спонтанно се възмути срещу непокорната; и много пъти възкликва „каква жена”, „тя ме отвращава”. Успях да забележа, че почти цялата публика споделяше нейното мнение. Французинът, французойката могат да са развратени, но първите чувства, спонтанно излизащи от тяхната душа, са чисти и достойни.

Ходете, където искате, навсякъде ви говорят за общество, за колективност; социалното, това е Богът на модерните времена. Но спрете, моля ви! Какво! Индивидът не е нищо, ролята, която той играе в природата е незначителна! Една мисъл на противопоставяне, на възмущение ме завладява, когато мисля, че не знача нищо. Но малко по малко се успокоявам, започвам да размишлявам по-задълбочено и намирам, че тези хора-палачи може би имат право. Но защо това чувство на бунт у мен срещу тази материалистична мисъл? Откъде ни идва то?

1/VI. 1907.

Днес в 2 ч. се състоя приятелска среща в Асоциацията на студентите. Програмата бе добре подбрана. Участваха артисти като *Sarah Bernhardt*, *Mounet-Sully*, *Coquelin*. Всичко това се случваше в театъра на *Sarah Bernhardt*.

По средата на матинето завесата се вдигна; гръм от аплодисменти избухна. Подпряна на една маса г-жа Сара Бернар благодареше, странна усмивка се изписваше по лицето ѝ; двете ѝ устни позволяваха да се видят зъбите ѝ и това ѝ придаваше уникално изражение. Ентузиазмът бе неописуем. Последва мъртва тишина и известната актриса започна. Беше дълъг поетичен шепот, една малка очарователна поема. Малкото момиче, което предеше вълна, бе обикнато от вятъра; той я приспиваше, пеейки нежните си песни; той ѝ носеше деликатни аромати, той обожаваше това шестнайсетгодишно момиченце, което предеше вълна. Но пристига един конник, един красив и млад конник. Какво може Зефирът срещу красивия и смел конник! Той я завежда в църквата. Ревнивият Зефир в своята ярост, това е впечатляващо! Той се оттегля тъжен в далечните страни. Минават две години. Един ден той се завръща, изпълнен с още повече ревност, искащ да си отмъсти. Подготвя се да изсвири погребален тон. Но забелязва в градината едно очарователно бебе, овесено на гърдата на своята мила майка. Къде е страшният отмъстител? Ядът отлита. Какво може нежният Зефир пред младата майка и нейното скъпо бебе? Това бе музиката, която мислех, че чувам; нейният отслабнал от възрастта глас, пееше една мелодия, която прониква във вас, завладя ме една нежност, едно нежно и леко чувство; един непознат чар ме приковаваше. Още веднъж почувствах огромното влияние на изкуствата върху човешката душа; още веднъж се убедих в истинността на тези думи: „песента на музите пробужда човешката душа”.

Г-жа Сара Бернар е на 63 години; здравето ѝ е отслабнало, формите на тялото ѝ са увиснали; тя има възрастен вид; гласът ѝ е слаб и оплаквачески; гледайки я да играе, или говори, ме обхваща едно чувство на тъга пред този залязващ гений. Но пламъкът на артиста пробива през крехкото тяло, през тези очи, през този отслабнал глас.

11/VI/1907.

Религията, вярата в Бог, са вид невежество, но също и човешка гордост. В един момент човек се помислил за царя на природата, за върховно същество; той

преувеличил стойността си, не успял да се примири да вижда в себе си само едно животно, да вижда своята нищожност. Повярвал, че е в Божественото, пожелал да избегне природния ред, пожелал да се въздигне в собствените си очи. Този тип мислене, смятам, е един от най-силните, който повлича разговори на хора, относително велики като *Brunetière*.

Но тази гордост, това заслепяване може да бъде разсеяно от някакво образование, чисто научно обучение. След няколко години или християнството ще изчезне напълно, или ще се освободи от подобни глупави предразсъдъци.

xxx

Има хора, които не са способни да мислят за света като цяло. Да имат генерални възгледи за него: които никога не успяват да се издигнат над собственото си „аз“, за да се потопят с мисълта си в природата, за да се забравят за миг, да престанат да живеят като изолирани същества и да започнат да живеят един цялостен живот с цялата вселена, да вдишват душата на света. Никакво друго усещане не струва толкова. Чувстваш се разтворен, не съществуващ; обхваща ви някакъв вид отчаяние, вие треперите, и накрая изчезвате. Виталната сила живее във вас, вие се сливате с вселената.

Спиноза дава най-добрия пример за това размишление. Той се слива с универсалната субстанция, със своя Бог, става едно с него. Истинският артист трябва да направи това. Когато ще е преминал през това духовно състояние, той ще го фиксира чрез форми, чрез красиви изображения. Той ще опише този космичен живот, този дъх, който оживява универсума; ще търси проявите на тази световна душа; той ще сътвори едно произведение на изкуството. Гьоте ще вземе тези прояви и ще ги фиксира в „*Hermann et Dorothee*“. Истинският артист се занимава с общото; когато привърши детайлите, той има съзнание за цялото, представя ги като чести, прояви на цялото.

14/VI 1907.

След цели две години отворих един учебник по математика, по алгебра. Треперех, докато го разлиствам. Кога най-сетне ще бъда свободен да правя каквото искам, да се занимавам свободно с това, което обичам? Колко бих се радвал да прекарвам по цели нощи, погълнат от разрешаването на даден математически проблем! Какво удоволствие може да се сравни с това, което се изпитва при изучаването на тази наука! Вие сте надвесен над книгата от много часове, светът не съществува за вас;

числата се променят под погледа ви, живи числа; те живеят интензивен живот, сблъскват се, преминават, листът се изпълва, вие го обръщате; следобедът минава, пада нощта; запалвате лампата и продължавате; никаква друга мисъл не ви безпокои; вие се забравяте. И когато най-сетне неизвестното решение наближи, каква мъка, какво болезнено и сладко очакване. Скъпа моя математика, не е далеч денят, когато ще се свържем завинаги!

xxx

Често се говори за равенство между хората. Всъщност съществува ли то наистина и възможно ли е? Те всичките от една и съща природа ли са? Какво е общото между обикновения работник и един Шекспир и един Кант. Какво общо има между мен и приятелите ми от детството? Можем ли някога да бъдем равни? Аз, който нищо друго не правя, освен да размишлявам, който търся това, което може би е неоткриваемо, и те, немислещи за друго, освен да осигурят живота си, да се хранят и да живеят добре? Аз, който изпитвам удоволствие от математиката, и те, които не могат никога да разберат това? Приликата не е ли чисто физическа?

Тази пропорция истинска ли е: Шопенхауер е един обикновен буржоа, какво е той спрямо маймуната? Еволюцията ще спре ли с човека?

xxx

04/VII 1907.

Хастингс

В 8.25 заминаване от Париж, гара Север. В дъждовно време; страната, през която влакът преминава, е дъждовна. Липса на очарование. Към 11 ч. ½ забелязах океана; всъщност дюните ме караха да го усещам по-отдавна. На обяд пристигнах в Булон. Качване в кораба, много голям, чист. В 12:30 корабът напусна Франция; в 2 часа бях на Английска земя. Морето беше бурно; достатъчно да ме накара да се разболея (не повърнах), не достатъчно, за да ми попречи да усетя чара на Океана.

Във Фолкстън се качих на едно малко влакче; и след 3 смени на влак, към 5 часа пристигнах в Хастингс. От два часа от двете страни на релсите не виждах друго освен прерии и стада с овце; дебели овце, малки новородени агънца; имаше с хиляди.

В Хастингс беше валяло; и валеше още слабо. Лесно открих пансиона, къщата се намираше съвсем близо до гарата; изпих един чай и излязох в града. Морето беше бурно и вятърът – доста силен. Отидох в пощата. Дъждът ме изненада. Изпратих писмо на родителите си.

Вечерта - вечеря.

05/VII 1907.

Казаха ми, че нощта е имало буря. Нищо не бях чул. През целия ден се разхождах в града.

xxx

Англичанките нямат никакъв вкус; те винаги носят рокли с невероятни цветове и почти винаги грозни. Ту червени, ту бели, но скроени по един плачевен начин. Без талия; о не, това би ги обидило. Те предпочитат да бъдат квадратни, но не и да бъдат обиждани. И тяхната походка; бихме казали – коне. Колкото мъжете изглеждат срамежливи и бледи, толкова жените пробуждат безсрамие. Що се отнася до красотата им, без страх можем да кажем, че им липсва, ако не смятаме за красота бледия и деликатен вид на лицето, който го прави симпатично.

xxx

Неделя, седми, отидох в една протестантска църква. Залата е добре мебелирана и изключително комфортна; столчетата са образец за комфорт; чистота, удобство. Предимно женска публика; тук и там някой господин; всичките с Евангелие и химни в ръка. Органът засвири преди началото на службата; пред органа - висока катедра. Библията и Евангелието върху нея. Младолик проповедник започна службата с молитва към Всевишния. После всички пяха; той коментира някои пасажии от Евангелието. След това държа доста дълга служба. Никога християнската религия не ми е изглеждала по-глупава и абсурдна. Този проповедник говореше с такова убеждение, че малко ми трябваше, да избухна в смях. О, той го държеше в ръка своя Бог; с очи, обърнати към него; това беше вид диалог с Божественото. Без съмнение той си представя Господ в човешка форма. Никаква разлика между езичниците и християните, дори боговете на първите могат да се окажат по-добри. Той говори за бедните духом. За този проповедник материалното богатство не е нищо; какъв смисъл има да си материално богат и беден духом. „Богат духом” — ето какво християнинът трябва да си постави за

цел. Забелязах, че дори самите протестанти слушаха това, без да му придават голямо значение. После той каза една молитва за царя и царицата; в този момент имах желание да заплюя него и неговата религия, добра за робите и невежите. Нещастни хора, докога ще се оставяте да бъдете лъгани от тези шарлатани, служещи на една религия, която самите те не разбират. Народът винаги ще се остави да бъде воден, не бива да мислим, че ще го издигнем; да го оставим да живее в калта.

В това отношение, френският народ, поне парижкият, е по-горе от английския, който е наивен до глупост.

xxx

В София полицаите са въоръжени с голяма сабя, револвер, дори с пушка; в Париж те носят само едно малко оръжие и може би револвери, но поне са скрити; в Хастингс видимо те не носят никакво видимо оръжие. Това може би е свързано с нравите в трите държави, които са все още диви в България, умерени, но винаги готови да избухнат във Франция и изключително миролюбиви в Англия.

xxx

Във Франция една майка никога не би поверила дъщеря си, колкото и малка да е тя, на някой чужденец; никога не би им позволила да се разхождат сами за половин ден. В Англия това се случва често. Бях чувал да се говори за това, вече имам и доказателства. Иви е младо момиче на тринайсет години; много пъти майка ѝ ми е предлагала да изляза с нея; щяла да ми бъде водач; под претекст, че не говоря английски, нито тя френски, откланях предложението. Всъщност не зная какво бих могъл да ѝ кажа, за какво бих могъл да разговарям с нея. Ако тя поне знаеше френски, бихме могли да се разберем.

xxx

Плачете очи, плачете; остави ги да текат тези искрени сълзи; близък е денят, когато ти повече няма да можеш да ги лееш; сърцето ти ще се вкорави като това на другите; и на свой ред ти ще бъдеш палачът, когото презираш.

Бедни млади девойки. В разцвета на младостта си, подобно на едва разтворени рози, вие разпръсвате около вас парфюма на невинността и на младостта; предлагате вашите устни, всичко, което притежавате, вашето единствено благо и като заплата получавате презрение.

О, правда! Каква голяма дума измислена от един болен мозък; къде е тази правда, толкова пъти призовавана? Къде са тези обидени, които се осмеляват да я призовават все още в своите действия? Цели народи, потискани от един тиран; други, измъчвани заради своята религия, своя език; деца, млади девойки, подложени на проституция; и това в името на правдата.

Нощта беше прекрасна; Океанът спеше, набразден от множество кораби; звездите на Добрия Господ се усмихваха. Оркестърът изпълваше въздуха с чудни мелодии. И така, ти дойде, младо дете, красива и бледа. Черната ти рокля ти придаваше още повече красота! Твоите фини устни се отваряха, за да позволят да паднат думи на смирение, твоят нежен глас пееше; твоето тяло, твоята гръд се опитваха да ги развълнуват – тях: седнали, смеещи се, доволни, подиграващи се с теб. Какви железни ненараними сърца! Ти говори дълго, после усмихвайки се, си тръгна.

Навсякъде, където погледна, навсякъде виждам подтиснати, нещастни; навсякъде царува неправдата. Милиони хора, убити за удоволствието на един-единствен; милиони деца, наказани по волята на един-единствен; милиони млади деца, жертвани за удоволствието ближния; милиони хора, работещи ден и нощ за удоволствието на милиони безделници. Навсякъде борба, навсякъде битки.

Борбата за живот е царцата на света. Животът не е роман. *Vae victis*.

Чия страна да вземеш? По-добре е да не си сред подтиснатите. Трябва да побеждаваш. Да се борим следователно; смелост; да не обръщаме внимание на плача, на охканията; защото животът е една борба, да бъдем на страната на победителите.

14/07.1907

Защо? Този въпрос често безпокои моя ум. Смъртта ни дебне всеки миг. Защо са всички тези амбиции, всички тези усилия?

На брега на морето между яхтите, готови да заминат, се формираха две групи. Първоначално зазвучаха религиозни плачевни мелодии; това е „Армията на спасението”, „*The salivation army*”, религиозна организация; един обикновен войник или моряк е в средата и дирижира музикантите, облечени във военна униформа (или нещо такова); той говори, неговото лице е с едно примирение, с една учудваща доброта на душата; после музиката следва неговите думи; млади девойки и млади момичета, облечени в специални костюми пеят и едно момиче срамежливо мънка някакви думи (една от девойките ме впечатли с красотата си, тя изглеждаше на 17 г; с бледочервени

бузи); отново религиозни песни и мелодии. Всички са миролюбиви, с услужливи лица; по челата им се чете смирение; те изчезват в мир. Трийсет метра надясно едно червено знаме се развява; на него е написано: „Социалдемократическа партия, Хастингс”. Един социалист, облечен просто, с войнствен вид, с изпълнени с пламък очи, с енергия, със сигурен и силен глас излага своята теория. Слушаме го внимателно. Другари ви поднасят брошури в червена опаковка; една от тях има за заглавие: „Що е социализмът?”. Атмосферата, колкото бе мирна в другата група, толкова тук е войнствена; чувства се един вътрешен живот; мъже готови да се бият, да се борят, да се посветят на истината, в която вярват. Без вяра в бъдещия живот; не, животът на земята е този, с когото се занимават. Не разбирах какво казваше, но неговият вид, неговите жестове ми показваха добре неговите мисли; думите „беден” и „богат” се появяваха във всяка фраза.

Накратко, това е един образ на съвременния социален живот. Това, което ме шокира, е вярата на тези хора. Едните са сигурни в небесното царство; раят им е обещан; другите мислят да докоснат с пръст земното щастие; социализмът, унищожаването на частната собственост ще направят на земята истински рай.

Тези вярвания могат да бъдат полезни на хората; те успокояват тяхната мизерия; може би човек има нужда винаги да вярва в нещо; но в дъното на всичко това, каква лъжа, каква празнота!

19/07.1907.

Войната е навсякъде; една грандиозна борба се осъществява ежеминутно в света; протичат битки както на земята, така и във въздуха, и във водата. Океанът се бори непрекъснато със Земята; животните се избиват взаимно; славеят, който пее, нежното канарче унищожават хиляди живи същества; защо тогава да се опитваме да спрем войната между хората?

20/07.1907

Ако нямах родители в България, никога нямаше да се върна; атмосферата е толкова тежка там; тя тежи и върху мен на пет дни разстояние; вестниците, които получих днес, отново ме потопиха в нея и аз почувствах едно дълбоко отвращение към моята родина.

Чувствам в себе си една несъкрусима любов към свободата; всичките ми инстинкти, целият ми разум ме водят към нея; свободата е това, от което има нужда

цялото мое същество. Това е една изначална даденост и философията, която трябва да възприема, трябва да бъде в съгласие с нея. Остава само да се обединят философията и свободата; да обясниш свободата чрез философията. Мисля, че съм готов да намеря тази философия.

Виждам само мъка в света. Никаква правда, никаква доброта. Под прозореца ми пее слепец, придружен от една жена, с глас, който ви разкъсва сърцето; няколко минувачи им дават няколко су. Чета във вестника: „убиецът на министър Петков ще бъде екзекутиран понеделник много рано” и статията е писана с тон на радост, което ме вбесява; този нещастен журналист е доволен и той пише с този тон, за да получи някакви пари от правителството. Каква подлост!

Във френската камара на депутатите поискаха кредит за организирането на самолетна флотилия; успехът на „дирижаблите” „Патри” и „Льо Банди” беше констатиран; Германия е силно развълнувана и прави невъзможното, за да не остане на заден план. Забавно е да следиш необикновените военни подготовки на тези два конкурента в същия момент, в който в Хага заседава „Международният конгрес на мира”.

22/юли 1907

Това, което шокира най-вече човека, който е прекарал години в Париж, при неговото пристигане в Хастингс, е религиозният дух, завладял англичаните. Това духовно състояние се проявява най-ясно в неделя. Огромен брой църкви са пълни с хора; всички остават за час, час и половина и слушат внимателно проповедника, но това не е всичко. Следобед се провеждат редица религиозни церемонии. Най-вече сектата „*The salivation army*” развива забележителна дейност. Тази религиозна секта през целия следобед дава на различни места религиозни концерти. Една „банда”, с червени униформи млади момичета, жени и мъже пеят. Чете се Евангелието, пеят се химни и човек се разтапя. Така днес срещнах три пъти тези пламенни християни.

От друга страна, специални афиши съобщават религиозните музикални събирания в обществените зали. Така в „*the Public Hall*” в 6 ½ ч. имаше подобно събиране. На сцената жени, които свирят на цигулка, на пиано; един мъж свири с един меден инструмент; той е най-добре чуван и следван в песента. Всички пеят химни към

своя „Бог“. Това, което също ме шокира, е, че макар залата да беше пълна, броят на хората беше незначителен. Само възрастни жени, старци, деца, грозни млади момичета, обезобразени от природата, неженени куци мъже, гърбави, обикновени работници, с една дума утайката на обществото.

Християнската религия е била и остава религия на бедните, на невежите, на нещастните, на недъгавите, на наказаните от природата.

Дори аз в някои моменти от трогателните им песни чувствам как съзнанието ми заспива, нещо като сън ме обхваща и това ми се струва приятно и нежно. Нещастният, бедният, недъгавият, след толкова труд и усилие трябва да намери някакво щастие, слушайки тези плачевни песни, които го карат да забрави за няколко минути мизерията на своя живот. В този смисъл религията има своята добра страна, която е да приспи човека, но този сън представлява една голяма опасност, както ни го показва историята.

Изцяло изгубих възможността да си представя в какво вярват тези хора. Аз съм вцепенен пред тяхната вяра; видях днес двама или трима члена на „*Salivation Army*“, които наистина бяха впечатляващи със своята искреност и вяра. Те говореха, но с едно такова убеждение, от което се изплаших в един момент. Дали този човек не е обсебен от истината? Но това бе само един миг. Не можах да се въздържа да не се засмея, когато размислих върху същността на тяхната вяра и на тяхното божество, продукт на невежеството.

Примитивният човек, смаян от чудесата на природата, от нейното величие, от нейната жестокост; изплашен от гръмотевицата и бурите, е измислил божеството, което е поставил зад тези феномени, необясними за неговите бедни представи; векове той не се е уморил да вярва. Напротив, има период на засилване, по времето на апостолите тази вяра се отпечатва дълбоко в природата на човека, чрез наследствеността и обкръжението, книгите, паметниците и църквите, както и поради навика се вкоренява толкова дълбоко в човека, че става негова втора природа; тя се е трансформирала в някакъв вид инстинкт да вярваш. И е трябвало да се появят хора със здрав разсъдък и висш интелект, които да успеят да победят природата, навика и с цената на хиляди усилия да се освободят от тази нужда. И аз се опитвам да правя това и успехът ми се усмихва, виждам го, но народът като общност от хора е все още далеч от това; най-напред той не изпитва удоволствие да води докрай тази битка и после е все още много невеж.

Жената на моя домакин ми разказа забавни неща. Говорих ѝ по религиозни въпроси. Тя се мисли за много знаеща. Протестантка е, но не е фанатична; приема, че може да се стигне до спасение също и чрез други форми на християнство; достатъчно е да изпълняваш задълженията си и да имаш истинска вяра. Тя е протестантка, защото нейните родители са били такива и не вижда никаква причина да не последва пътя, който и те са следвали.

„Според мен, казва тя, единственият водач както на жената, така и на мъжа, трябва да бъде религията, без нея нито щастieto, нито моралът са възможни”. В такива принципи тя възпитава своята дъщеря.

„Нейната вяра, прибави тя, е голяма и искрена (тя е само на 12 години, но е много голяма на ръст и болна, охтичава, като майка си.). Така, когато тя загуби своята игла, затваря очи, казва една молитва (така протестантите се молят) и намира бързо иглата.”

(Днес не можах да отида за следобедния чай.) „Страхувах се да не ви се е случило нещо днес; не се страхувай от нищо, каза дъщеря ми, господин Саръилиев не е сам, Господ бди над него; след това тя затвори очи и каза: Господи, пази г-н Саръилиев. И вие се върнахте жив и здрав.”

23.07.1907

Мнението на принц Бюлов. Интересно интервю. („*The Daily Telegraph*”).

Г-н Юре изпрати на „Фигаро” (Париж) значителна част от много дълъг разговор, който е имал миналата седмица в *Nozdeney c Prince Bülow*.

Разговорът започна, когато принц Бюлов и г-н Юре се разхождаха по брега, мислейки за германския индивидуализъм. Големият бряг беше покрит с приличащи на кошове навеси, украсени с развявани от вятъра флагчета. Всеки навес имаше по краищата пясъчни опори със значителна височина. Г-н Юре забеляза това и принц Бюлов каза изведнъж: “Това е пример за германския индивидуализъм. Всеки форт сякаш казва: „Това място ми принадлежи. Моля оставете ме на мира тук. Целият германски народ - добави той - са индивидуалисти.”

Принцесата, която ги придружаваше на разходката, одобри забележката. „Това е много вярно”, каза тя. „Оттук не се вижда как е в Италия, пораснали синове

продължават да живеят с родителите си. Веднага след като се оженят, те искат да живеят самостоятелно, да бъдат независими”.

„Освен това”, намеси се интервюиращият, „няма народ на земята, където духът на солидарността и дисциплината да е толкова голям, колкото в Германия, страната на *Verbande* и на *Verein*”.

Принц Бюлов помисли и после каза: „Вярно е, че тук има видимо противоречие в доста сложен аспект. Мисля, че би трябвало да се каже, че германецът е индивидуалист във всяко едно отношение, засягащо целостта на неговите мисли, личната му свобода и това, че не приема неизменността на доктрините и е винаги готов да ги обсъжда. Но когато свикне да се подчинява на законите, той ги приема и ги следва. Същевременно това, което го придържа към дисциплината, е неговата вътрешна любов към реда, а не някаква подсъзнателна сервилност. Що се отнася до неговите навици на общуване, в тях би трябвало да се вижда единствено инстинкт за социална солидарност в степен на удивителен прогрес и пример за гениална организираност, която, както вече сте забелязали, той притежава в много висока степен. Но това не предпазва германците от това да обичат да спорят и да се държат егоистично. Бисмарк казваше, “Когато трима германци се съберат заедно, има четири мнения.” Историята на последните борби, достигнали до нас, е доказателство за този крещящ индивидуалистичен инстинкт. Погледнете към тълпата на брега и начина, по който са облечени. Всеки има специален костюм, специална форма на шапката, специфичен цвят и т. н. Бих желал всички да са облечени по един и същи начин. Тогава те ще са по-лесни за управление.”

31. юли 1907

„*The Daily Telegraph*”

Вторник. 30/VII.

Дворец на Мира.

Поставяне на основите. Церемония в Хага.

Церемонията по поставяне на основите – камък от двореца на мира Карнеги - от г-н Нелидов, президент на Конференцията за мир, се състоя този следобед в два и половина в Зоргвиелт, място избрано от комитета на Фондация Карнеги.

Церемонията започна с “*Hallelujah Chorus*” на Хендел и “*Benedictus qui venit in*

nomine Domini” на Бетовен.

Г-н Нелидов постави първия камък, който носеше следния надпис:

Paci

Justitia Firmandae

Hanc Aedem

Andreae Carnegie

Munificentia

Dedicavit.

Речта на г-н Нелидов:

„Дворецът на Мира ще бъде паметник на първите съвместни усилия, положени от правителствата, да запазят богатата и мирното развитие на нациите и да ги защитят от войни.” Той не пропусна да намекне за почти тайния характер на сградата. Тя съдържа не само офиси, колкото и важно да би било това; тя представлява нов принцип в междучовешките отношения, най-вече мир чрез справедливост и право, това получава тържествено освещаване от Фондацията на Специалната Международна институция, като доказателство за издигането на сградата, достойна за промисъла, който я е вдъхновил. Г-н Нелидов отнесе към античността култът към войната. В митологията имало специални богове, посветени на нея, но никога не е имало култ на мира в света, освен това Спасителят преди 1900 години е проповядвал хармоничност, любов към ближния, милосърдие и братство. От всички тези подчертани правила идеята за мир е била най-пренебрегваната досега. За да накарат тази идея да възтържествува – и честта за това се пада на Царя – правителствата трябва да се съгласят да проучат заедно средствата за реализирането на „мира” в света, търсейки възможност да осигурят неговото поддържане. Г-н Нелидов заключи: „Дръзвам да кажа, че новият култ бе въведен в света и г-н Карнеги, вдъхновен от голямата хуманитарна идея, произлязла от това и от доброто, което тя обещава на света, има идеята да посвети на това специална сграда, която той легитимира, наричайки “Дворец на Мира”. Нека пожелаем, идеята да се разпространява все повече и повече, както между правителства, така и между хора, нека благодарностите, които той получава и от двете страни да привлекат нови символи, така че монументалната кула, която ще коронясва тази сграда, може да бъде

като светла къща, показваща на нациите пътя на правото и справедливостта - неизменните ценности на мира, и името на щедрия гражданин от САЩ г-н *Andrew Carnegie* ще остане завинаги свързано с този първи храм, който човечеството ще издигне в името на новия култ към мира.”

След тази реч бе изпян Моцартовия Химн, последван от „*Wach 'auf! Es Nahet gen den Tag*” (Вагнер).

.....

Какво безсрамие, каква профанация! “Мир, любов, милосърдие, братство” - в устата на най-големия убиец, който е виждала земята. Само вчера 70 души бяха изпратени в Сибир по волята на този, към когото Конференцията отправя своите благодарности. Какво предизвикателство за човешкия род! Името на Христос в устата на палача. Безчувствени хора, какво чакате още! Какво е това робско търпение, казано ли е някъде винаги да бъдете експлоатирани и подтискани! Изправете се най-сетне; часът е дошъл, изправете се без вяра в по-добър живот, с чисто желание за отмъщение. Не се ли вълнува нещо във вас; божественият инстинкт на отмъщението не действа ли вече?! Но не! Напразно са тези възмущения, напразно! Народът е една презряна тълпа; тя се задоволява с малко хляб и удоволствие.

Същевременно аз съм несправедлив. Как мога да зная какво може да прави той, след като никога не е заявявал волята си? Той винаги е бил подтискан, в мизерия. Преди да го намразим, да изчакаме още няколко години, за да видим какво ще постигне социализмът. Може би ще се пробуди малко повече.

Това, което му липсва, е образованието; но за да го придобие, трябва да бъде богат; материалното богатство е първото условие за неговото въздигане. Социалистите са на прав път. Желая им успех.

Брингтън

Английският език е несъмнено по-малко благозвучен от френския. При все че има много гласни, произношението е такова, че ухото го намира твърд.

Наистина не съм слушал още хубава жена да говори, но доколкото мога да съдя от тези, които към чул, а също и от различните актьори по морския бряг, такова е моето

впечатление.

И не само езикът, но в цялата им природа има нещо силно и твърдо. У жената костите изглеждат по-развити; в походката има нещо мъжко. Но би било грешка да ги считам за нечувствителни, по целия морски бряг след определен час на вечерта почиват многобройни плътно прегърнати двойки.

xxx

Целият бар е пълен с жени; разните зрелища под открито небе са посетени почти само от тях; из кръчмите повечето са жени; по брега голямо число се разхождат сами. Като че ли Западна Европа е по-изобилна с жени; било във Франция, било тука. Но по морския бряг числото им е извънредно.

xxx

Под луксозната същност на града страшна мизерия трябва да се крие; числото на публичните жени и на други, които с торсове и песни се опитват да спечелят нещо, е един симптом.

17/VIII.

Жадувам празното пространство. Когато небето е чисто в центъра и когато се оформи един кръг от бели като сняг облаци, синьото става прозрачно и пресичащата го мисъл чувства под себе си пропастта. Така едно странно чувство разтърсва вашето крехко тяло; земята ви изглежда малка, духът ви не намира място къде да се подслони. Огромното пространство, пропастта, където се въртят световете, ви привличат. Удоволствието, почувствано при това съзерцание, е необяснимо.

За англичаните.

Не познавам английския начин на възпитание, но ако съдя по резултатите, трябва да е чудесен. Това, което най-вече ме шокира, е свободата на отношенията между мъжете и жените. Без илюзии; всеки знае стойността на другия.

Това, което е най-очарователно, са децата на 12, 13, 14 години; очарователните руси момиченца, слаби и високи, облечени в тоалети, които допълват красотата им; с дързък и смел вид, неустрашими. От детството си те са в обществото. Сами по улиците, по магазините; сами по трамваите, на морските бани. Не е трудно да се запознаеш с тях, (да им поговориш).

Всички работят, вечно забързани. Борят се за живота. Индивидуалната свобода е голяма; конкуренцията – също. Фрапиращ пример са коларите. Всеки се грижи за колата си, мирно заема мястото си на улицата и внимателно наблюдава хората, които биха могли да го викнат. Може би жестока конкуренция, от която обаче човек излиза с кален и независим характер, знаещ, че може да разчита единствено на себе си. Социалният ред се доближава до идеала ми, където индивидът е господар на себе си; законът ще защитава само техните права.

Английският закон е възхитителен. Това се чувства навсякъде. Той осигурява реда и сигурността. Той се прилага стриктно до най-малките си детайли.

10/10 07.

Ако Англия е толкова просперираща, ако тя е успяла да завладее толкова голяма част от Земята, то това се дължи на характера на нейните обитатели. Храброст, смелост, необходимост да действа, това са чертите, които характеризират англичанина. На какво се дължи това! На географското им положение. Заобиколени от всички страни с океана, всеки има възможност да го съзерцава. Всъщност океанът е идеалното училище за енергия. Силата, която движи космоса, се проявява най-добре в живота на океана, в една конкретна и осезаема форма. Това е същата сила, която е и в човека. Когато последната е в близост до първата, тя се увеличава.

Днес океанът беше ядосан. Слизайки по улицата, която води до него, зад един ъгъл той се разкри пред очите ми в доста импозантен вид. Напукана, неговата повърхност се носеше с една огромна бързина и биеше лудо брега. Бях преобразен; почувствах в себе си една необичайна енергия, една необходимост да действам, да се боря. Искях да вляза в битката на вълните. Животът ми се изяви в своята грандиозна форма и аз се почувствах щастлив, че „съм“.

xxx

14/10/1907.

Миналия вторник имах възможността да гледам „Макбет“. От декорите, от мизансцена и от няколко второстепенни персонажа имаше какво още да се желае. Но играта на г-н Бенсън като Макбет и г-жа Бенсън, неговата жена, в ролята на Лейди Макбет беше прекрасна. Първата сцена на петото действие бе изиграна от г-жа Бенсън

по несравним начин; това бе чудо. Гласът ѝ, движенията ѝ разкриваха пред мен една голяма актриса. Възпроизведеното впечатление бе огромно. Да забравя тази сцена за мен би било невъзможно. По сила на впечатлението мога да я сравня с една сцена от „Мария Стюарт“ на Шилер, където тя моли за милост Елизабет; г-жа Секънд Вебер играеше ролята на М. Стюарт.

В събота гледах „Хамлет“. Как бих могъл да забравя тази пета сцена на четвърто действие, където се появява Офелия, приличаща на неземно същество. Това, което изпитах за тези няколко минути, е трудно за обяснение. Г-жа Бенсън игра прекрасно. Когато каза на брат си, че не го разпознава: „Бих искала да ви дам няколко виолетки, но те всичките увехнаха, когато почина баща ми.“, очите ми бяха изпълнени със сълзи, и удоволствието, което изпитах, бе от странно естество. Аз се унесох; но в този сублимен момент една ужасна млада девойка избухна в просташки смях зад гърба ми; никога не съм мразел дадено човешко същество толкова силно! Смях, смях при вида на Офелия, този ангел, това същество, в което е въплътена цялата красота, чар, доброта, любов; трябва да си една ужасна душа, лишена от чувство за красиво и за изкуство. Хамлет бе добре изигран от г-н Бенсън; може би беше доста стар за тази роля; независимо от това, той ме накара да преживея незабравими моменти. Влезе в I-ва сцена, III действие, с една впечатляваща походка, съвършено благородна и красива. „*To be, or not to be*“ и останалата част от монолога бе произнесена изключително добре. Влезе Офелия. Тя трепереше. Той я изгледа с поглед, който я вцепени. Гласът му спираше сърцето ми. И когато тя свали от врата си един подарък, приет по-рано, за да му го върне, тя въздъхна: „*И с тях, думи изпълнени с толкоз сладък дъх/ сякаш направиха нещата по-богати...*“. Силата на емоцията, която тя предизвикваше в мен, стана толкова голяма, че дори изпитах болка.

Но когато Хамлет я хвана изотзад и я целуна по устата, а после задържа за момент ръцете ѝ отзад; когато видях това толкова грациозно поведение: гърдите на Офелия се очертаха по-добре, тънките ѝ ръце отзад, лицето ѝ - и бледо, и червено, очите ѝ - изпълнени с любов, обърнати към Хамлет, слушащи с наслада: „*I did love you once*“; нейният нежен и страстен отговор: „*You made me believe so*“; и най-вече техните погледи, о, погледи на жена, която обича!; полудях. Сега, когато пиша това, не бих искал да видя отново тази сцена, тази Офелия, с това поведение, с този костюм (не помня дали беше бял), погледите ѝ; това ще ме разболее. Откъде идва, Господи, силата на женските погледи; защо те предизвикват такова вълнение в мен; така може би Данте

е бил развълнуван от Беатриче?

Нейните сълзи след „*I loved you not*” ме успокоиха; беше човешко. Останалата част от пиесата бе по същия начин прекрасна.

Край.